

UDK 504 (497.5 Drava) "15/16" (091)
911.37 (497.5 Drava) "15/16" (091)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 3. listopada 2005.
Prihvaćeno za tisak: 19. prosinca 2005.

Neki aspekti odnosa ljudi i okoliša na granici habsburškog i osmanskog imperijalnog sustava u ranome novom vijeku: na primjeru koprivničkog područja u 16. i 17. stoljeću

Hrvoje Petrić

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3
Zagreb
Republika Hrvatska

Rad je prilog povijesti okoliša na hrvatskim pograničnim područjima. Autor obrađuje odnos ljudi i pogranične rijeke Drave na dodiru habsburškog i osmanskog imperijalnog sustava u 16. i 17. stoljeću. Središte područja koje je obrađeno u članku jest područje oko slobodnoga i kraljevskoga grada te vojnokrajiske utvrde Koprivnice.

Ključne riječi: povijest okoliša, rijeka Drava, rani novi vijek, Koprivnica, gospodarska povijest

Od prve polovice do kraja 16. stoljeća trajalo je razdoblje trajno ratnog stanja na ovome tlu. To je bilo doba traženja i stvaranja najdjelotvornije protuosmanske obrane. Takva je obrana stvorena izgradnjom novog sustava graničnih utvrda i novim ustrojem vojne obrambene sile putem Hrvatsko-slavonske vojne krajine. Budući da je tijekom rata ovo područje pretrpjelo velike gubitke, sve je više bilo ovisno o pomoći kralja i njegovih zemalja. U tom razdoblju iseljava se starosjedilačko stanovništvo, a doseljava se novo stanovništvo, što je bitno izmijenilo sliku naseljenosti. Depopulacijski i kolonizacijski procesi su također imali i bitan utjecaj na okoliš.

Ovaj rad bit će usmjeren na neke aspekte međuodnosa ljudi i okoliša na granici habsburškog i osmanskog imperijalnog sustava u ranom novom vijeku. U radu, s obzirom na ograničenost prostora, nisu obrađeni svi elementi tog odnosa. Ovo pogranično područje nazvali smo podravsko višegraničje (ili jednostavnije Podravi-

na u užem smislu) jer osim spomenute imperijalne granice obuhvaća i niz «unutarnjih» granica – npr. između Varaždinskoga generalata, Križevačke i Zaladske županije, između Varaždinske i Križevačke županije, između Šomođske i Križevačke županije itd. Kao «case study» unutar podravskog višegraničja za proučavanje odabrana je regija oko grada Koprivnice. To se područje podudara sa sjevernim dijelom ostatka srednjovjekovne Križevačke županije (dijela Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva u sastavu Habsburške Monarhije), odnosno sa sjevernim dijelom Slavonske vojne krajine (Varaždinskoga generalata). To područje obuhvaća i dio ugarske (mađarske) županije Zala (uz rijeke Muru i Dravu) te ugarske županije Šomođ (Šimeška županija, Somogy megye). Istraživanje je, barem u perifernom smislu, moralo u obzir uzeti i pogranično područje Osmanskog Carstva te Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti smješteno uz rijeku Dravu. U današnje doba područje ovoga istraživanja nalazi se u četiri europske države: Austriji, Sloveniji, Mađarskoj i Hrvatskoj.

Treba istaknuti i činjenicu da se šire okruženje tog područja uz rijeku Dravu tijekom 16. i 17. stoljeća nalazilo u tri imperijalna sustava – habsburškom, osmanskome i mletačkom, što znači da ga je zahvalno promatrati u spomenutim regionalnim kontekstima. Ovo istraživanje temeljio sam na objavljenim i neobjavljenim izvorima, ali u obzir sam uzimao i dosta izdašne rezultate historiografije.

U podravskoj regiji tijekom 16. i 17. stoljeća prelamali su se razni utjecaji. U žarište istraživanja stavio sam pitanje promjena u okolišu, a napose u njegovoj antropizaciji, ponajviše u naseljima oko grada Koprivnice, koja su danas smještena u sjeverozapadnom dijelu Republike Hrvatske, u neposrednoj blizini granice s Republikom Mađarskom.

U odnosu čovjeka i okoliša na doticaju habsburškog i osmanskog imperijalnog sustava veliki je utjecaj, na razne načine, imala rijeka Drava. Ona danas izvire u Italiji (točnije u južnom Tirolu) kod Dobbiaca (1192 m nad morem), a utječe u Dunav u istočnoj Hrvatskoj kod Aljmaša (79,4 metra nad morem). Cjelokupni tok Drave orijentiran je u smjeru istok-jugoistok, a njegova je današnja duljina 749 km.¹ Drava je stoljećima plavila područja kojima je tekla.² Iako je ona i danas pogranična rijeka, njezin granični položaj vrlo je jasno bio vidljiv i od kraja 16. stoljeća, kad je postala pogranična rijeka između habsburškog i osmanskog imperijalnog sustava. Takav položaj zadržava do kraja 17. stoljeća. Tada postaje administrativnom granicom između ugarskih županija s jedne strane te hrvatsko-slavonskog područja s druge strane. Drava je i u srednjem vijeku imala uglavnom administrativno značenje jer je u većoj mjeri služila samo kao prirodna granica između ugarskih i slavonskih županija. U 17. stoljeću za pogranični prostor Slavonske krajine (Varaždinskog generalata) je rijeka Drava bila važna i zbog toga jer je bila prirodna prepreka osmanskim prodorima, ali ujedno i imperijalna granica koja će na više načina utjecati na naselja, utvrde i okoliš.

¹ V. BLAŠKOVIĆ, Osobitosti Drave i naše granice u Podravini, *Podravski zbornik*, 2., Koprivnica, 1976., 141.; I. BERTIĆ, Drava, *Enciklopedija Jugoslavije*, 3., Zagreb, 1984., 569.-571.; A. M. GRÜNFELDER, Drava, *Podravski zbornik*, 22., Koprivnica, 1996., 37.-54.

² B. VUJASINOVIĆ, Radovi na uređenju voda u Hrvatskoj u 17. stoljeću, *Hrvatska vodoprivreda*, br. 96, Zagreb, 2000., str. 63.

Osmanski prodori su na ovom prostoru ostavili posljedice još u prvoj polovici 16. stoljeća kada je došlo do većih opustošivanja okoliša te ujedno i do osiromašivanja stanovništva. Kako je izgledao svakodnevni život ovdašnjih ljudi na području koprivničke Podravine 1548. godine vidi se iz jednog dokumenta koji se čuva u Kaptolskom arhivu. U utvrđi kod grada Đurđevca kao u spiljama živjelo je 36 bjegunaca odnosno inkvilina. Svi su zajedno imali pet volova, a nisu imali pluga, nego su morali orati i kopati zemlju motikama, i to u velikom strahu od vrlo čestih pljački i pustošenja turskih razbojničkih konjanika i pješaka; tako su održavali i provodili svoj bijedni život. Nitko od tih stanovnika nije držao posjed ili kmetско selište, niti je itko od njih plaćao spomenutom gradu redovite novčane daće, nego tko je imao svinje, od svake svinje velike ili male plaćao je godišnje po jedan denar; nitko nije mogao obavljati podvoz jer nije imao konje ni volove. Nisu morali ići na tlaku, osim ako ih za to nije zamolio službenik. Katkad su išli na rad motikama i sjekirama. Zbog straha od Osmanlija nisu se usudili izlaziti iz utvrde ni zbog rada za sebe ni zbog tlake za grad. Najprije su konjanici i pješaci trebali pretražiti polje, a onda su izlazili pod dobrom stražom koja ih je čuvala, i tako su obavljali tlaku pod stražom i dobrom vojničkom zaštitom.³

Sučija Pavlovec (Zenthpal) pripadala je gradu Đurđevcu. U toj su sučiji sva sela potpuno uništili Turci tako da tada nitko od kmetova koji su nekoć nastavali ta sela nije živio na selištu, nego su bili raspršeni, mnogi od njih po raznim krajevima Ugarske i Moravske, a drugi, s nekim bjeguncima, njih 44, smjestilo se na jednom malom otoku uz obalu rijeke Drave; iskrčili su neku šumu i kopajući motikama zasijavali zemlju i tako dobivali živež uz veliki trud i znoj. Ljudi su u pastirskim kolibama živjeli i na otoku Pod te ispod njega na obali Drave u mjestu Kochyeze. Trgovište Prodawycz potpuno su popalili i opustošili Turci, a u njemu je postojala crkva, koja je bila utvrđena i ograđena, a u njoj su živjeli ljudi, kako domaći tako i izbjeglice, njih 11, koji su si, bijedno živeći, pribavljali živež kopajući zemlju motikama pod zaštitom vojnika, i to kad su konjanici i stražari pregledali okolicu.⁴

Na nekom malom otoku nazvanom Nart i ispod njega na obali Drave u sučiji Struga živjelo je 20 vrlo bijednih ljudi, od kojih su neki bili kmetovi na području koje pripada gradu Đurđevcu, a drugi su došli s raznih strana kao bjegunci. Niti kmetovi, niti inkvilini nisu plaćali daću jer nisu posjedovali selišne zemlje, niti ih obrađivali, nego su za novac iznajmljivali oranice s područja grada Brezovice. Za zemlju koju su obrađivali nisu plaćali redovitu daću, ali su ih nekad primoravali na tlaku za grad Đurđevac. Svi zajedno imali su osam plugova i vrlo malo sitne stoke. Osim toga, na nekom malom otoku na Dravi zvanom Drnje živjelo je deset ljudi koji su u doba mira bili kmetovi u Proderijancu (najvjerojatnije u Prodaviću tj. kasnijem Virju, premda nije isključeno da se to ime odnosi i na susjedni Peteranec). Oni nisu imali selišta, niti su obrađivali oranice na području Koprivnice. Njih su tjerali na tlaku za grad. Zbog toga katkada poneki nisu plaćali daće koprivničkom kaštelu, niti su mogli davati podvoz, jer nisu imali stoke ni konja. Sva druga sela koja su postojala na području kaštela Koprivnice posve su opustošili Osmanlije. Ovdašnji stanovnici, kao i preostali građani Koprivnice, nisu se osuđivali izlaziti iz trgovišta Kopri-

³ Kaptolski arhiv Zagreb, Acta loci credibilis, series I, Litt. P, br. 504; prijepis u Arhiv HAZU, Lopašićeva zbirka; prijevod M. Pandžića priredio J. ADAMČEK, u: Opis gospodarskog stanja vlastelinstva Đurđevca, Prodavića i Koprivnice 1548. godine, *Kaj*, 6, Zagreb, 1969., str. 25.-27.

⁴ J. ADAMČEK, Opis gospodarskog stanja vlastelinstva Đurđevca, Prodavića i Koprivnice, str. 26.

vnice ni na kakav rad u polja i vinograde zbog straha pred Osmanlijama. Tek kada su najprije konjanici i pješaci pretražili polja i vinogradarska pribrežja, odlazili su na tlaku odasvuda zaštićeni i čuvani dobrom vojničkom stražom. Kaštel Koprivnica nije imao drugih prihoda od žita, osim na okućnici od jednoj jutra, a od gornice je imao 172 vedra i to računajući vedro po 16 pinta (polića). Od prihoda za prijelaz preko rijeke i maltarine spomenuti kaštel imao je malo pomoći i koristi zbog pustošenja kraljevstva, jer trgovci nisu imali sigurne ceste po Kraljevini Slavoniji, a osobito u ovim krajevima, zbog straha pred Osmanlijama.⁵

Iz spomenutog je dokumenta vidljivo da je još prije sredine 16. stoljeća pogranični prostor uz rijeku Dravu bio znatno opustošen, a stanovništvo osiromašeno. Tada još nije postojao učinkovit obrambeni sustav sa stalnim utverdama i vojnim posadama. Zbog toga su na opustošenom okolišu postupno osnivane utvrde za obranu od Osmanlija. Potreba za njihovim osnivanjem pokazala se već prije pada Virovitice i Čazme u ruke Osmanlija 1552. godine,⁶ a pogotovo kada su nakon Sigetske bitke 1566. godine zauzeli cijelo prekodravsko područje do Kaniže (danas Nagykanizse), uključujući utvrde Brežnicu (danas Berzence) i Csurgo.⁷

Ubrzo je došlo do konstituiranja učinkovitog kršćanskog obrambenog sustava sjeverno i južno od rijeke Drave.⁸ Prema Osmanlijama je, sjeverno od Drave, postavljena granica koja ih je usmjerila na Kanižu kao najjaču utvrdu između Blatnog jezera (Balatona) i rijeke Drave. Uz nju je bila važna utvrda Legrad, koja je bila središte Međimurske ili Legradske kapetanije. Na spomenute se obrambene sustave prema jugu vezala utvrda Koprivnica, kao dio šireg protuosmanskog obrambenog sustava Slavonske vojne krajine.⁹ Iz svega rečenoga se može vidjeti obrambena i funkcionalna povezanost prostora sjeverno i južno od rijeke Drave.

Jedino se stalno stanovništvo u okolici nalazilo u gradu Koprivnici, u utvrdi Đelekovec te na dravskim otocima (adama) na kojima su izgrađene utvrde Drnje i Sigetec. Vjerojatno je da se dio stanovništva zadržao i u zbjegovima na nepristupačnim močvarnim terenima uz rijeku Dravu te na šumovitim predjelima Bilogore.¹⁰ U budućnosti bi trebalo preispitati stavove o potpunoj opustošenosti pograničnog prostora, iako oni još uvijek prevladavaju u historiografiji.¹¹

⁵ J. ADAMČEK, *Opis gospodarskog stanja vlastelinstva Đurđevca, Prodavića i Koprivnice*, str. 27.

⁶ D. FELETAR, *Podravina*, Koprivnica, 1973., 76-77; N. MOAČANIN, *Turska Hrvatska, Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva do 1791. (preispitivanja)*, Zagreb, 1999., 40.-41.

⁷ G. GABOR, *A Somogy megyei Répás-Kerület Története, Századok, A magyar történelmy tarsulat Közlönye*, 45, Budapest, 1911., 81.-97.; D. FELETAR, *Podravina*, n. d., 79.; E. KERECSENYI, O. TÓTH, *Letenye története*, Letenye, 1992., 17.; V. BALOG, *Vox clamantis iliti kak se na Brežnici prestalo po horvacki meniti, Kaj*, 2.-3., Zagreb, 1994., 52.; *Csurgó és térsége*, Csurgo, 1996.; *Somogy megye, Csurgó és térsége*, Budapest, 1999.

⁸ G. PÁLFFY, *Hrvatska i Slavonija u sklopu Ugarske kraljevine u 16.-17. stoljeću (s posebnim osvrtom na političke, vojne i društvene odnose)*, *Hrvatsko-mađarski odnosi 1102.-1918.*, zbornik radova, Zagreb 2004., str. 119.

⁹ H. VALENTINITSCH, *Die Steiermark, Ungarn und die Osmanen 1606-1662.*, *Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark*, god. 45., Graz 1974., str. 93-128.

¹⁰ H. PETRIĆ, *Općina i župa Drnje. Povijesno-geografska monografije*, Drnje, 2000., str. 68.

¹¹ Npr. K. KASER, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 1., Zagreb, 1997., str. 31-45. Ovaj autor donosi iscrpnu oba- vješt o izvorima i literaturi koja potkrijepljuje tezu o potpuno opustošenom pograničnom prostoru.

Uz Koprivnicu su važnost imale utvrde smještene na obali rijeke Drave – Legrad i Drnje. Utvrda Drnje je imala niz ograničenja mikrolokacije jer se nalazila na suto-ku potoka Rasinje (Glibokog) u rijeku Dravu, a dio civilnog stanovništva živio je na okolnim dravskim otocima (adama). U lipnju 1580. jedno je vojno povjerenstvo zapisalo da se utvrda Drnje nalazila na vrlo nepovoljnom položaju jer su joj prijete- li visoki vodostaji rijeke Drave i potoka Rasinje (Glibokog). Na istom položaju nije bilo moguće graditi drugu utvrdu, a povjerenstvo je zaključilo da je bolji položaj preko potoka jer je taj položaj bio viši i sigurniji od plavljenja, a i strateški povoljniji. Tada bi ta utvrda štitila otvorenu granicu prema ugarskoj utvrdi Zákany. Tada- šnje je loše stanje utvrde bilo teško otkloniti. Povjerenici su ipak imali gotov plan koji je načinio koprivnički palir. Pregledavši oba položaja, prihvatili su mogućnost izgradnje nove utvrde na povoljnijem položaju. Utvrda bi bila nešto dalje od vode i na dovoljno visokom terenu, premda i tamo Drava u to vrijeme dosta često dere svoju obalu.¹²

Opasnost od Drave bila je velika pa se za to brinuo i Sabor, koji je odredio da se drnjanska utvrda, koja je bila oštećena vodom svakako mora popraviti. Istovremeno je predloženo da se žito za vojne potrebe dovozi iz Varaždina rijekom Dravom do Drnja.¹³ Drnje je bilo važno jer se tamo nalazila skupina mlinova gdje se mljelo žito za vojne potrebe utvrda koprivničke natkapetanije. Izgleda da je utvrda Drnje imala najmanje tri zadatka: 1) čuvati mlinove na rijeci Dravi; 2) osiguravati prijelaz preko rijeke Drave; 3) pružati zaštitu civilnom stanovništvu koje je živjelo u blizini.

Osim vojnog stanovništva u Drnju se zadržalo i civilno stanovništvo koje je bilo uglavnom u kmetskom statusu. Iz godine 1635. sačuvana je tužba kmetova Drnja i susjednog sela Sigeca protiv koprivničkoga kapetana zbog samovoljnog udvostru- čavanja njihovih kmetskih obaveza. Zbog toga se sastalo posebno povjerenstvo koje je dalo detaljan izvještaj o tim obavezama. Osim sudjelovanja u obrani od Osmani- ja kmetovi su održavali mlinove na Dravi itd. Kod Drnja i Sigeca bio je prijelaz pre- ko rijeke Drave, što jasno govori da je barem jedan dio dravskoga toka morao biti reguliran.¹⁴

Ljudi su u vrijeme habsburško-osmanskih ratova krajem 17. stoljeća premostili ri- jeku Dravu. Upravo u blizini Drnja 1683. godine napravljen je pontonski most (to je prvi most izgrađen preko ove rijeke na koprivničkom području).¹⁵

Prije su se, kao što smo spomenuli, za prelazak ljudi, stoke i robe preko rijeke Drave rabili brodski prijelazi (skele). Selo Brod, jugoistočno od Koprivnice, dobilo je ime po jednom takvom prijelazu (brodu, skeli) preko rijeke Drave, a i nastanak naselja može se tumačiti utjecajem brodske komunikacije na Dravi u 17. stoljeću. Na tom je mjestu iz krajiškoga područja vodio put prema ugarskoj županiji Somogy, i to u sela Vizvar i Bobovec (Babocsa), koja su ležala na lijevoj obali rijeke Drave.¹⁶ Od po-

¹² M. KRUHEK, *Krajiške utvrde Hrvatskoga kraljevstva*, Zagreb, 1991., str. 342.

¹³ Hrvatski saborski spisi, knj. 4., Zagreb, 1917., str. 77., 79., 80.

¹⁴ Hrvatski državni arhiv, Ujedinjena bansko-varaždinsko-karlovačka generalkomanda, knj. 1, fol. 61-65.

¹⁵ O. PICKL, Udio Štajerske u pobjedi nad Turcima kod brda Harsany god. 1687, Prilog logistici "Veli- kog turskog rata", *Historijski zbornik*, 41., Zagreb, 1988., str. 187.; G. PERJES, Army Provising, Logistic and Strategy in the Second Half of the 17th Century, *Acta Historica Academiae scientiarum Hungaricae*, 16., Budapest, 1970.

¹⁶ R. HORVAT, *Hrvatska Podravina. Povijesne rasprave, crtice i bilješke*, Zagreb, 1933., str. 46.

četa položaj Broda, na povoljnom prijelazu preko Drave, nije bio dobar za život. Ugrožavale su ga česte poplave, a najveća kočnica razvoju bila je rijeka Drava. Tijekom 18. stoljeća selo je nakon svake poplave bilo podrovano, pa se tražila pomoć od vojnih vlasti da se Drava regulira, iskopaju kanali, a sve učestaliji bili su zahtjevi za iseljavanje stanovnika, što se na kraju i dogodilo.¹⁷

U 18. stoljeću Drnje je bilo sastavljeno od četiri dijela. Jedan dio bio je napuštena utvrda, drugi dio bio je oko župne crkve, treći Posomok ili Bezgovec, i četvrti dio bio je na području polja Kapustaš. Treći i četvrti dio bili su preko ondašnjeg (starijeg) toka rijeke Drave,¹⁸ a sva četiri dijela bila su smještena na nekadašnjim dravskim otocima (adama). Na osnovi analize drugih izvora prije sam utvrdio da je situacija iz 18. stoljeća bila formirana tijekom 17. stoljeća, kad je Drnje bilo naseljavano civilnim stanovništvom na sigurnim područjima oko pogranične utvrde.¹⁹ Iz ovoga je primjera jasno vidljiv međuodnos čovjeka i rijeke.

Osim Drnja zanimljiv odnos s rijekom Dravom imao je Legrad, nastao na sutoku rijeke Drave i Mure. Drava je promjenama toka znatno utjecala na trgovište Legrad,²⁰ naročito njegovim «preseljenjem» iz Međimurja u Podravinu početkom 18. stoljeća. Rijeka Drava otežala je komunikaciju s njegovom nodalno-funkcionalnom regijom, i to do početka 18. stoljeća prema jugu (manje izraženo), a kasnije prema sjeveru (više izraženo). Veći je bio gubitak sjevernoga gravitacijskog područja, koje je bilo više upućeno na Legrad kao centralno naselje.

Početkom druge polovice 17. stoljeća zamalo je napuštena legradska utvrda, i to zbog utjecaja rijeke Drave. Godine 1661. zidine legradske utvrde Drava je toliko potkopala da se vojska htjela iseliti iz nje. Do tada je Legrad bila jedna od najvažnijih protuosmanskih pograničnih utvrda, ali vrlo oštećena, dotrajala i ugrožena tokom Drave, koji je bio u neposrednoj blizini, pa su se Zrinski trebali pobrinuti za novo utvrđenje koje bi ga moglo zamijeniti i koje bi nadalje moglo biti djelotvornom zaštitom Međimurja.²¹ Područje Međimurja ozbiljno je ugrožavala osmanska utvrda u Kaniži. Godine 1660. Kaniža je bila pogođena požarom izazvanim gromom, pa ju je Nikola Zrinski mogao s lakoćom zauzeti. Kralj Leopold, međutim, nije dopustio njezino zauzimanje, jer bi to moglo izazvati ratni sukob. Budući da nije mogao zauzeti Kanižu, Nikola je morao izgraditi učinkovitu novu utvrdu – Novi Zrin.²²

Položaj legradske utvrde Zrinskima nije odgovarao niti u obrambenom smislu, a ni u pokušajima prodora na osmanski teritorij. Legrad je bio lociran s južne strane rijeke Mure, okružen vodama rijeke Drave i širokim močvarama. Zrinskima je trebala jaka utvrda na lijevoj obali Mure, da bi brzo i efikasno mogli vojno djelovati na kaniškom teritoriju.²³

¹⁷ CVEKAN, *Ferdinandovac. Od Broda na Dravi do Ferdinandovca u močvari*, Ferdinandovac, 1996.

¹⁸ Hrvatski državni arhiv, Kartografska zbirka, karte sign. B III 26; E IX 43.

¹⁹ H. PETRIĆ, *Općina i župa Drnje. Povijesno-geografska monografija*, Drnje, 2000., str. 82.

²⁰ O ovome trgovištu usp. Legrad, Hrvatska enciklopedija, knj. 6., 2004., str. 487.

²¹ J. HALLER, *Légrád története*, Eszek, 1912., str. 33.

²² R. HORVAT, *Poviest Međimurja*, Zagreb, 1944., str. 89.

²³ D. FELETAR, Novi Zrin - simbol otpora Hrvata i karizme Zrinskih, *Podravski zbornik*, br. 19.-20., Koprivnica, 1994., str. 45.

Za potrebe obrane od Osmanlija Zrinski su prvo namjeravali proširiti i znatnije obnoviti utvrdu Legrad, iako je to, kako smo naveli, bilo uglavnom nepovoljno rješenje. Napuštanju takva razmišljanja pogodovale su spomenute poplave, koje su 1660. i 1661. godine nagrizle dravsku obalu sve do legradske utvrde, ugrozivši njezinu stabilnost. Drava je na poslijetku erozivnim djelovanjem utjecala na gradnju nove utvrde na rijeci Muri u blizini. Bila je to utvrda Novi Zrin, izgrađena 1661., a srušena 1664.godine. Nakon rušenja Novog Zrina, Legrad je ponovno dobio nekadajšnju važnu ulogu.²⁴

Dragutin Feletar, pišući knjigu o Legradu 1971. godine, ovako svjedoči o ostacima starog toka Drave koji su danas jedva vidljivi: «Nekadanje staro korito Drave s južne strane naselja još se i danas može lijepo pratiti u konfiguraciji tla od Orešca (sjeverno od Velikog Otoka), pa pokraj zaseoka Čerepane, zatim preko ceste za Legrad kod Kebla i dalje prema Đelekovcu i istoku. Pokoja bara i niži teren je ovdje još i danas svojevrsni «dokument» zbivanja iz 1710. godine ...»²⁵ Da je Drava tekla južno od Legrada još 21. veljače 1691. potvrđuje podatak iz legradske župne spomenice. U njoj piše da su se u Legradu trebali vjenčati neki stanovnici iz Ludbrega, kojima je bilo preporučeno da što prije dođu u Legrad, dok je dovoljno debeo led na Dravi. Budući da je između Legrada i Ludbrega bila Drava, očito je da je ona te godine tekla južno od Legrada.²⁶ Dragutin Feletar opisao je kako je teklo «preseljenje» Legrada: «Ogromna masa vode, koja se pretvorila u ogromnu bujicu, rušila je sve pred sobom. Najedavši obalu dravska bujica je krenula prema sjeveru, da bi se što prije sljubila s Murrom. Tome je pogodio i pad terena. Poslije katastrofe, Legračani su se našli na jednom otoku, sa svih strana opkoljeni vodama Drave. Kasnijom evolucijom je južni dravski rukav presušio, a cjelokupna matica rijeke se preselila u sjeverni tok.»²⁷ Mirrela Slukan Altić misli da se Legrad do 1710. godine razvijao između glavnoga toka Drave (na jugu) i jednog rukavca sjeverno od glavnoga toka. Tijekom poplave 1710. sjeverni je rukavac postao glavnim tokom, a raniji glavni tok rukavcem (na jugu).²⁸ No to je malo upitno jer je na jednom planu iz 1671. godine vidljivo da Legrad nije bio okružen dravskom vodom, a jedini tok Drave vidljiv je južno od naselja.²⁹ Iako je između 1671. i 1710. prošlo gotovo četrdeset godina, može se složiti s podacima Dragutina Feletara da je dravska voda došla sjeverno od Legrada tek u poplavi početkom 18. stoljeća

Osim na primjeru Drnja i Legrada, odnos okoliša, ljudi i naselja moguće je pratiti i u selu Torčecu koje se nalazi u blizini Koprivnice. To je selo nastalo naseljavanjem slobodnjaka u prvoj polovici 17. stoljeća. U 17. stoljeću prije regulacije vodotoka ovdje je bilo znatno više močvara i niskih livadnih terena. Prema starim kartama moguće

²⁴ H. PETRIĆ, D. FELETAR, P. FELETAR, *Novi Zrin – zrinska utvrda na Muri (1661.-1664.)*, Donja Dubrava – Samobor, 2001., str. 59.-61.

²⁵ D. FELETAR, *Legrad*, Čakovec, 1971., str. 107.

²⁶ Župni ured Legrad, Spomenica župe Legrad; D.FELETAR, *Legrad*, str. 107.

²⁷ D. FELETAR, *Legrad*, str. 107.

²⁸ M. SLUKAN ALTIĆ, *Legrad – grad na sutoku rijeka i između država*, *Podravski zbornik*, sv. 28., Koprivnica, 2002., str. 118.

²⁹ M. KLEMM, *Planovi Čakovca, Kotoribe i Legrada iz druge polovice 17. stoljeća u Bečkom vojnopovijesnom muzeju*, *Radovi*, Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin, sv. 1., Varaždin, 1986., str. 193.-202.

je utvrditi da je do početka 18. stoljeća Torčec bio na obali rijeke Drave. Kasnije su ova rijeka meandriranjem, ali i utjecajem regulacijskih radova pomaknula dalje od sela, na prostor gdje ga više nije mogla direktno ugrožavati svojim poplavama. Meandriranjem Drave nije se pomaknula granica s Mađarskom, koja je bila na njezinu starom toku. To je omogućilo stanovnicima Torčeca da uz svoja dotadašnja zemljišta posjeduju i zemljišta u Mađarskoj.³⁰

Kroz selo Torčec protječe potok Gliboki. Posebno je zanimljiv izgled naselja koji je bio potpuno povezan s potokom Gliboki. Torčec je imao glavnu ulicu južno od potoka Gliboki te jednu sporednu ulicu sjeverno od potoka, a drugu također sporednu na kraju sela prema Drnju na istoku. Glavna ulica imala je dva niza kuća, od kojih je južni niz bio cjelovit, a sjeverni niz, smješten uz obalu, sastojao se od dva nepovezana dijela. Sporedna ulica sjeverno od potoka sastojala se od jednog niza kuća. Njezin naziv bio je "Prečni kraj" i znači područje preko potoka Gliboki. S glavnom ulicom bila je povezana s dva mosta, od kojih je jedan bio na zapadnoj strani (prema Đelekovcu), a drugi je bio na istoku (prema Drnju). Na istoku se nalazila mala sporedna uličica od samo nekoliko kuća, koje su se u dva niza pružale na jug (prema Peterancu). Istočni dio glavne ulice zvao se "Dolnji kraj", a naziv dolazi od položaja središta naselja koji je dolje (što na kajkavskom dijalektu znači na jugu), za razliku od nekadašnjeg središta sela koje je bilo gore odnosno na sjeveru. Zapadni dio te ulice zvao se "Krakovo", a taj naziv dolazi od izgleda dijela ulice, koja svojim pružanjem podsjeća na krak. Nazivi dijelova sela dolaze od njihova položaja ili izgleda u okolišu.³¹

Habsburško-osmanski sukobi prouzročili su stvaranje dvaju odvojenih prometnih sustava na Dravi. Jedan je bio na gornjem toku (Koruška i Štajerska), a drugi na donjem toku (na području Osmanskog Carstva). Koprivničko područje nalazilo se između njih.

Drava je imala važno značenje za Osmanlije, u Osijeku im je bila glavna riječna luka. Prema mišljenju Zlate Živaković-Kerže «ipak je do kraja osmanske vladavine lak i jeftin promet na Dravi povezan s dunavskom plovidbom donosio veću dobit od kopnenog. Nešto robe iz turske Ugarske, Bosne i Srbije, pa vjerojatno i s hrvatskih prostora pod habsburškom i mletačkom vlašću, dospijevalo je u Osijek.» Ista autorica misli da je od kraja 17. stoljeća Drava «važna strateška odrednica na prometnom putu prema Jugoistoku ... To je vrijeme kada se od ranog proljeća do kasne jeseni na tom putu plovilo (tada življe u gornjem toku) brodovima rijekom Dravom.»³²

Iako udaljena desetak kilometara od Koprivnice, rijeka Drava imala je najmanje dvostruku ulogu za grad Koprivnicu. Ona je bila granična rijeka s područjem Osmanskog Carstva i ujedno prometni put koji je koprivničko područje povezivao s unutarnjoaustrijskim zemljama.

U 17. stoljeću rijeke Drava i Mura imale su najvažniji udio u riječnom prometu Štajerske. Za hrvatsko područje u blizini Koprivnice Drava je veće prometno značenje imala tek od Varaždina. Murom se moglo ploviti šajkama³³, a Dravom samo spla-

³⁰ H. PETRIĆ, *Opća povijest Torčeca, Povijest Torčeca*, Torčec, 2000., str. 71.-79.

³¹ H. PETRIĆ, *Environmental Micro-history of a Multiple Borderland: Podravina's Torčec in the Second Half of the 18th Century*, *Podravina*, vol. 3., br. 6., Koprivnica, 2004., str. 68.-69.

³² Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Drava kao os života, razvoja i odnosa kroz povijest (Poseban osvrt na donji tok rijeke)*, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, Osijek, 2002., str. 46.

vima. Budući da se nedaleko od Koprivnice nalazio i sutok Mure u Dravu, i rijeka Mura, kojom se moglo ploviti do Graza, rabila se u komunikacijske svrhe. To je bilo dodatno važno jer je Graz početkom 17. stoljeća bio središte Unutarnjoaustrijskih zemalja, a ujedno i tijekom čitavog 17. stoljeća sjedište Dvorskog ratnog vijeća, pod čije je zapovjedništvo bila podvrgnuta Slavonska krajina.

Drava je u koprivničkoj Podravini dobila dodatno značenje 1684.-1687., kad je njo-me prevožena velika količina robe, žita, baruta, oružja i ratnih sprava u borbeno područje istočno od Virovitice. Othmar Pickl misli da je vojni promet Murom i Dravom koristio ne samo vojsci nego i razvitku slobodne trgovine.³⁴

Radi zaštite od poplava na područjima uz Dravu bili su provođeni regulacijski radovi. Iz 1609. sačuvan je podatak o vjerojatnoj dopremi kamenja za regulaciju rijeke Drave kod Drnja.³⁵ Možda je to kamenje zapravo bilo oružje koje se dopremalo rijekom Dravom iz pravca Varaždina. Ovaj je podatak važan jer pokazuje da je rijeka Drava na koprivničkom području (do Drnja) bila plovna. Ako se tada uistinu dopremalo kamenje za reguliranje Drave, onda je to važan prilog za spoznaje o regulaciji ove rijeke u koprivničkom kraju.³⁶

Poznati su i podaci o regulaciji Drave vezani uz varaždinsko područje. Na saborskom zasjedanju 5. i 6. listopada 1633. spominje se otvaranje korita Dravice kraj Varaždina. Dana 6. studenoga 1634. spominje se otvaranje dravskih rukava kraj Varaždina.³⁷

Izgleda da su 1649. pokrenuti širi regulacijski radovi na Dravi, koji su za cilj imali obranu od poplava.³⁸ Na zasjedanju u Varaždinu 4. i 5. studenoga 1654. bila je imenovana komisija koja se trebala brinuti o iskopavanju novog korita Dravice kraj Varaždina.³⁹ Godine 1678. bile su utvrđene mjere protiv šteta od poplava rijeke Drave kod luke Zavrča i Varaždina te u dijelu Podravine (Podrauinias).⁴⁰ Javni radovi na podizanju nasipa u dijelu Podravine te kod Varaždina spominju se 1692. godine.⁴¹

Regulacijski radovi na Dravi kod Varaždina bili su izvođeni i krajem 17. stoljeća, a zabilježeni su 1696. i 1698. godine.⁴² Na vijest o silnim poplavama Drave, Save i Kupe 1698. godine, zbog kojih su bila ugrožena vlastelinstva uz te rijeke, bila su određena povjerenstva za svako područje te su im dane ovlasti za podizanje nasipa. Iste

³³ Šajke su imale oblik pontona. Bile su oko 10,5 m duge i 5 m široke te oko 1,3 m visine (dubine). Imale su nosivost oko 5 do 10 tona, a njima je upravljalo 4-5 osoba.

³⁴ O. PICKL, *Mur und Drau als Verkehrswege nach dem Südosten, Međunarodni kulturnopovijesni simpozij Modinci (Mogersdorf)*, sv. 9., Maribor, 1977., str. 225.-227.

³⁵ Državni arhiv Varaždin (DAV), Arhiv grada Varaždina, Radikalni arhiv, II., br. 958; M. ANDROIĆ, *Varaždinski trgovac Vinko Perger, Kaj*, br. 10., Zagreb, 1968., str. 63.

³⁶ H.PETRIĆ, *Općina i župa Drnje*, Drnje, 2000., str. 76.-77.

³⁷ Zaključci Hrvatskog sabora (ZHS), knj. 1., Zagreb 1958., str. 24., 36.; B. VUJASINOVIĆ, *Radovi na uređenju voda u Hrvatskoj u 17. stoljeću, Hrvatska vodoprivreda*, br. 96, Zagreb 2000., str. 36.

³⁸ ZHS, knj. 1., str. 148.

³⁹ ZHS, knj. 1., str. 191.-192.

⁴⁰ ZHS, knj. 1., str. 382.

⁴¹ ZHS, knj. 1., str. 548.

⁴² ZHS, knj. 2., str. 87., 173.

godine bilo je odlučeno da se odmah pristupi gradnji i utvrđivanju nasipa uz rijeke Savu i Dravu.⁴³

Važni su bili i riječni prijelazi preko Drave. Sjeveroistočno od Koprivnice, kod ranije obrađenog sela Drnja se 1635. godine spominje prijelaz preko Drave.⁴⁴ Dravu se prelazilo brodom (skelom), a na drugoj strani bilo je Osmansko carstvo. Nakon što su Osmanlije 1690. napustile Kanižu i prekodravske ugarske krajeve, taj prijelaz dobiva na važnosti, no i dalje je djelomično bio rabljen u vojne svrhe. Tako se 1693. godine spominje u odredbama danim vojsci povodom odlaska iz zimskog tabora, te u spisima kojima je posebnim izaslanicama bilo naloženo da poduzmu sve što je bilo potrebno da bi bio olakšan prijelaz vojske.⁴⁵ Saborski zaključci od 14. studenog 1695. govore o tom prijelazu preko Drave.⁴⁶ Taj je prijelaz zabilježen u saborskim zaključcima od 12. srpnja 1704.⁴⁷ Intenzivirani promet ometala je prijevoznina (brodarina). Ona je bila previsoka pa je od Križevačke županije 5. rujna 1716. zatraženo da prijevoznici ne budu preskupi.⁴⁸

Kod Drnja i Legrada nalazile su se manje luke na rijeci Dravi, koje su imale važnost za koprivničko gospodarstvo. Luka Legrad imala je dodatno značenje jer se nalazila blizu utoka Mure u Dravu te je omogućavala trgovinu Murom uzvodno sve do Štajerske.⁴⁹

Osim rijeke Drave i Koprivnička rijeka (koja je zapravo bila potok) direktno je utjecala na grad Koprivnicu i njezinu utvrdu jer su njezine vode rabljene za punjenje opkopa. Ona je do kraja 16. ili do početka 17. stoljeća tekla zapadno od grada uz utvrdu, odnosno uz njezin zapadni rub. Nakon toga nastavljala je teći prema sjeveru tako da je koprivničkim područjem tekla u smjeru jug-sjever. Regulacijskim radovima krajem 16. i početkom 17. stoljeća fizički je skrenut taj vodotok. On je nakon toga tekao južno od utvrde u smjeru zapad-istok. Dio starog toka sjeverno od grada najvjerojatnije se rabio kao odvodni kanal voda iz opkopa koprivničke utvrde. Možda je tok Koprivničke rijeke odnosno potoka Koprivnice skrenut zbog obrambeno-sigurnosnih razloga jer je taj vodotok s juga mogao štiti koprivničku utvrdu i kasnije formirane ulice i trg podgrađa, no to bi trebalo ispitati u budućim istraživanjima.

Od sjevera prema jugu, odnosno od Drave do kalničkog i bilogorskoga pobrđa, izmjenjuje se nekoliko karakterističnih reljefno-pedoloških zona, koje su utjecale na klimu i biljni svijet, a pogotovo na gustoću i razmjestaj naseljenosti stanovništva.⁵⁰ Iako se čini da reljef u okolici Koprivnice ima niski stupanj energije, s kontinuiranim općim padom od juga prema sjeveru, odnosno od zapada prema istoku - i male

⁴³ ZHS, knj. 2., str. 177.-178., 184.

⁴⁴ HDA, Generalkomanda, knj. 1., fol. 61.-65.

⁴⁵ ZHS, knj. 1., str. 565., 573.

⁴⁶ ZHS, knj. 2., str. 63.

⁴⁷ ZHS, knj. 2., str. 274.

⁴⁸ Hrvatske kraljevske konferencije (dalje: HKK), knj. 1., Zagreb, 1985., str. 389.

⁴⁹ O. PICKL, Mur und Drau als Verkehrswege nach dem Südosten, str. 225.-227.

⁵⁰ D. FELETAR, Geografski položaj i geomorfološko-pedološka osnovica naseljenosti Podravine do kraja srednjeg vijeka, Arheološka istraživanja u Podravini i kalničko-bilogorskoj regiji, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, sv. 14., Zagreb, 1990., str. 11.-18; isti, *Podravina*; P. KURTEK, Ludbreška Podravina, *Ludbreg* (monografija), Ludbreg, 1984., str. 9.

hipsografske razlike u dravskoj nizini imaju veliko značenje. Općenito uzevši, možemo u koprivničkoj Podravini razlikovati tri karakteristične reljefne cjeline, zonalno izdužene u smjeru istok-zapad: 1. na sjeveru je niski, u 17. stoljeću zamočvaren dravski poloj; 2. najplodniji i najvitalniji dio zona je holocenih i würmskih terasa - zapravo kontaktno područje između dravskoga poloja na sjeveru i kvartarno-tercijaroga pobrđa na jugu; 3. na jugu je zona pobrđa, mahom kvartarne i dijelom tercijarne starosti, koja se prema jugu nastavlja u razmjerno visoki mezozojski horst Kalnika.⁵¹

Koprivnica se s predgrađima u 17. stoljeću nalazila na kontaktima najplodnije zone holocene te starije i mlađe würmske terase. Spomenute terase na koprivničkom se području dotiču zone blagih i razvođenih pobrđa, i to kalničkog prema zapadu i bilogorskog prema jugu. Važno je istaknuti da se grad razvio na izlazu doline potoka Koprivnice odnosno na njegovoj plavini.⁵²

Teško je, na osnovi trenutnog stanja spoznaja, ustanoviti kakve su se promjene događale s tlom u koprivničkoj okolici od 17. stoljeća do danas, no moguće je da ih je bilo. Za to postoji vjerojatnost jer su se od 17. stoljeća prema današnjici promijenili klimatski uvjeti, promijenjen je prirodni pokrov, promijenjene su poljoprivredne kulture, a na promjene tla mogli su utjecati i drugi faktori. Ova razmišljanja ostaju u granicama nagađanja, ali egzaktno utvrđivanje onoga što se događalo s tlom ostavljam kao izazov za buduća multidisciplinarna istraživanja.

Na užem koprivničkom području zabilježeno je nekoliko žarišta jačih potresa, a u 17. stoljeću nastala su najmanje dva potresa jačine od barem šest stupnjeva Mercalli-Cancani-Sieberg (MCS) ljestvice.⁵³ Pisani izvori, nažalost, nisu ostavili detaljnije podatke o jakim potresima iz 1694. godine, koji su nesumnjivo morali imati posljedice za okoliš.

Klimatska obilježja odraz su geografskog položaja na jugozapadu Panonske nizine, a lokalne razlike uvjetovane su reljefnim i hidrografskim obilježjima koprivničke Podravine. Klimatska obilježja koprivničkog okoliša ne mogu se promatrati izdvojeno od šireg okruženja pa će ovaj prikaz zahvatiti veće područje. Danas je na tom području, prema Köpenu, klima umjerena topla kišna, bez izrazito suhog razdoblja, ali s manje oborina u zimskom nego u ljetnom razdoblju; ljeta nisu jako vruća i imaju na početku mnogo, a pod kraj malo kiše. Po imenu to je klima bukve, posebno pogodna za uzgoj kukuruza. Prema klasifikaciji što se temelji na šumskoj vegetaciji ovdašnja klima pripada području vlažnih kontinentalnih niskih brijestovih šuma s johama (jalšama), vrbama, topolama, jablanima i jasenima.⁵⁴ Zabilježene su velike temperaturne amplitude između ljeta i zime, pogotovo u usporedbi s ekstremima (godišnja temperaturna amplituda može biti veća i od 60 °C). Srednjaci su razmjerno povoljni, jer je prosječna temperatura u siječnju oko -2 °C, a u srpnju 18 °C. Oborine opadaju od zapada prema istoku, jer ih uglavnom donose zapadni vjetro-

⁵¹ D. FELETAR, *Podravina*, str. 13.

⁵² D. FELETAR, Geografski položaj i geomorfološko-pedološka osnovica naseljenosti Podravine, karta na str. 12.

⁵³ I. i B. PENZAR, Geofizičko-meteorološke i fenološke prilike u Prekodravlju, *Podravski zbornik*, 19.-20., Koprivnica, 1994., str. 250.-252.

⁵⁴ S. BERTOVIĆ i A. Ž. LOVRIC, Übersicht der Vegetation Kroatiens nach neueren Untersuchungen, *Mitteilung der Florisch-soziologischen Arbeitsgemeinschaft*, Neue Serie, Tuexenia, sv. 12., 1992., 29.-49.; I. i B. PENZAR, Geofizičko-meteorološke i fenološke prilike, str. 255.-256.

vi. Glavni je maksimum u jesen, a drugi je maksimum u proljeće i rano ljeto. Obilježja ovdašnje klime jesu i velike oscilacije u količini oborina, u visini temperatura, te u snježnosti, mrazovitosti i slično. Tim klimatskim obilježjima (ali i blagim pretežito zapadnim, sjeverozapadnim i južnim vjetrovima) bio je prilagođen izbor ratarskih, voćarskih i vinogradarskih kultura.⁵⁵

Za šire koprivničko područje može se uglavnom reći da se idući od zapada prema istoku primljeno sunčevo zračenje i trajanje insolacije povećava, a količina oborina smanjuje. Među uzrocima takve raspodjele najvažnija su dva: 1. planine, u ovom slučaju Alpe, prisiljavaju zrak na dizanje, a time pogoduju razvoju oblaka i nastanku oborina u planinskom području i njegovoj blizini, 2. zračne mase koje dolaze s Atlanskog oceana i na svojoj prednjoj liniji - fronti - izazivaju vremenske poremećaje i kišu, putujući kopnom prema istoku postaju sve sličnije zraku koji potiskuju, pa zato frontalni poremećaji bivaju sve slabiji.⁵⁶

Tijekom ranoga novoga vijeka klima se ovoga područja u mnogo čemu razlikovala od današnje. «Malo ledeno doba» trajalo je otprilike između 1400. i 1850. godine, a najhladnije je bilo oko 1550. i 1700.-1850. godine kada se u Europi javio niz hladnih zima.⁵⁷

Zahlađenje u ranome novome vijeku na više je načina utjecalo na šire koprivničko područje. Kao prvo, česta zamrzavanja Drave omogućavala su gotovo nesmetane prijelaze osmanskih postrojbi u koprivničku Podravinu. Drugo, snižavanje temperatura vjerojatno je moglo utjecati na promjene u biljnom i životinjskom svijetu, što je vjerojatno imalo odraz na prehranu stanovništva i njegovu brojnost. Treće, možda je moguće, barem jednim dijelom, povezati migracije vlašskog i predavačkog stanovništva s globalnim zahlađenjem. O tim bi mogućim utjecajima bilo dobro napraviti zasebna istraživanja. Za područje Koprivnice, za sada, nema istraživanja klimatskih podataka za rani novi vijek pa ću biti slobodan obraditi šire područje, s punom sviješću o slabostima takva pristupa.

Za ilustraciju o vremenskim prilikama donosimo nekoliko podataka. Prema tim spoznajama prva polovica 17. stoljeća mogla je biti nešto toplija od prethodnog i kasnijeg razdoblja.⁵⁸ Iako sam potpuno svjestan rizika u koji ulazim, otvaram nekoliko pitanja za koja trenutno nemam odgovore. Bismo li najniže temperature oko 1600. na neki način smjeli povezati s «Dugim turskim» ratom od 1593. do 1606. godine? Je li vlaško preseljavanje na koprivničko područje, uz druge razloge, moglo imati uzroke u zahlađenju? Može li se zatopljenje sredinom 17. stoljeća povezati s dobom ubrzanijeg razvoja Koprivnice i demografske obnove Podravine?

U izvješću graditelja Franza Marbla (Francesca Marmora) iz 1590. vidi se utjecaj niskih temperatura na utvrdu, što je smanjivalo obrambenu snagu Koprivnice. On piše da su se bastioni snizili odnosno utonuli u tvrđavne jarke. Uzrok tome vidio je u previsokoj razini vode u jarcima. Voda je plavila i potkopavala temelje bedema, a jake smrzavice zimi su razarale njihove kosine.⁵⁹

⁵⁵ D. FELETAR, *Podravina*, str. 15; P. KURTEK, Ludbreška Podravina, *Ludbreg (monografija)*, str., 10.-11.

⁵⁶ I. i B. PENZAR, *Geofizičko-meteorološke i fenološke prilike*, str. 255.-259.

⁵⁷ T. ŠEGOTA, A. FILIPČIĆ, *Klimatologija za geografe*, Zagreb, 1996., str. 345.-346.

⁵⁸ R. DELORT i F. WALTER, *Povijest europskog okoliša*, Zagreb, 2002., str. 107.-108.

⁵⁹ Štajerski zemaljski arhiv Graz (STLA), Militaria, Sch. 119.; M. KRUHEK, *Povijest izgradnje koprivničke tvrđave, Koprivnica – grad i spomenici*, Koprivnica, 1986., str. 201.

Niske temperature oko 1600. bile su povezane s obranom Koprivnice u tzv. Dugom ratu. Koprivnicu je u jednom napadu 1601. spasila jaka zima. Zapovjednik koprivničke utvrde Alban Graswein opisao je ovaj napad: «Velika osmanska vojska stigla je do utvrde, koja je bila okovana ledom. Jarci s vodom su bili potpuno zamrznuti. Pristup utvrdi je bio olakšan. Osmanlije su se sklonili u staje i kućerke koje su našli izvan utvrde, ali zima je bila toliko jaka da su, nakon kraćeg zadržavanja, odustali od opsade i napada na utvrdu.»⁶⁰

Još jedan podatak ilustrira vremenske prilike početkom 17. stoljeća. Leopold Grafenauer 1604. iz Radgone se tužio staležima da nema nikakva spremišta za čuvanje građevnog alata, koji je vani na snijegu, kiši i lošem vremenu propadao. Preko zime je Ottaviano Zanolli, glavni graditelj Hrvatsko-slavonske krajine, morao čekati u Radgoni na prestanak kiša i lijepo vrijeme da bi se ponovno zaputio na posao u Slavonsku krajinu i Koprivnicu.⁶¹

Koprivničko područje u ranome novom vijeku bilo je relativno bogato šumskim površinama, ali to je stoljeće istovremeno i razdoblje velikih krčenja šuma. Izgleda da je i srednjovjekovna Podravina bila mnogo šumovitija nego danas. Može se pretpostaviti da je tijekom druge polovice 16. stoljeća došlo do povećanja šumskih površina koje je bilo obrnuto proporcionalno s kretanjem ukupnog broja stanovnika.

Na osnovi analize karata iz druge polovice 16. stoljeća može se zaključiti da je prirodni pejzaž srednjovjekovne Podravine bio mnogo šumovitiji i vlažniji nego danas. Bogati šumski kompleksi uz Dravu te česte poplave koje su uzrokovale eroziju zemljišta, ali i objekata, bile su dio osobitosti okoliša toga područja.⁶² Nakon osmanskog zauzimanja većeg dijela Križevačke županije, na njenim su se pograničnim dijelovima (na habsburško-osmanskoj granici) proširile šumske površine. To ilustrira podatak iz ljetopisa pravoslavnog manastira Lepavine, gdje piše da je oko 1587. od Virovitice do Križevaca bilo nenaseljeno područje obraslo šumom.⁶³

Izgleda da su i drugi dijelovi srednjovjekovne Podravine bili mnogo šumovitiji nego što su danas. Josip Adamček, istražujući ludbreško područje, zapisao je: «U životu i seljaka i vlastele golemo su značenje imale šume. Stanovništvo je iz njih uzimalo drvo za ogrjev i gradnju gotovo svih stambenih i gospodarskih zgrada. Bez šuma se nije moglo zamisliti svinjogojstvo jer su se u najviše slučajeva svinje hranile žirom i pašom u šumama. Vlastelin je u šumama često organizirao lovove na raznovrsnu divljač. Iako su šume imale tako veliko značenje u svakodnevnom životu, one su prvobitno smatrane poljoprivrednim površinama najmanje vrijednosti. U srednjem vijeku one su bile neka vrsta prirodnog dobra koje je svatko mogao koristiti onoliko koliko mu je to bilo potrebno. U izvorima često se opisuje njihova neracionalna uporaba. Nove su oranice npr. u najviše slučajeva stvarane sječom ili spaljivanjem drvnog fonda.»⁶⁴

⁶⁰ STLA, Militaria, Sch. 125.; M. KRUHEK, Povijest izgradnje koprivničke tvrđave, str. 203.

⁶¹ STLA, Militaria, Sch. 132; M. KRUHEK, Povijest izgradnje koprivničke tvrđave, str. 204.-205.

⁶² M. SLUKAN ALTIĆ, Podravsko srednjovjekovlje u zrcalu kartografskih izvora, *Podravina*, vol. 2., br. 4., Koprivnica, 2003., str. 122.

⁶³ V. MARIJAN, *Srpska istorijska čitanka*, knj. 2., Beograd, 2001., str. 138.

⁶⁴ J. ADAMČEK, Ludbreg i njegova okolica u doba feudalizma, *Ludbreg* (monografija), Ludbreg, 1984., str. 103.

Može se pretpostaviti da je tijekom druge polovice 16. stoljeća došlo do povećanja šumskih površina koje je bilo obrnuto proporcionalno s kretanjem ukupnog broja stanovnika pa prema tome uključiti vjerojatnost da je dio prije obradivih površina u đelekovečkom kraju tada pretvoren u šume.

Uporaba šuma imala je veliku važnost jer se iz šuma dobivalo drvo koje je bilo nezamjenjivo u ljudskoj svakodnevici. Ono se koristilo za ogrjev, građevinski materijal, za izradu oruđa za rad, namještaja, predmeta u kućanstvu itd. Krčenjem šuma i šikara stvarale su se nove poljoprivredne površine. Hrastove i bukove šume, uz ostalo, služile su i za žirenje svinja. U šumama se nalazila divljač, što je omogućavalo lov.⁶⁵ Pierre Chaunu piše da se u šumi brala i trava ispod drveća, a ta je bezazlena praksa potrajala do pojave umjetnih livada. Po njemu su se iz šume mogli uzimati i plodovi dunja, kestena, oraha, divlje bobice i mladice za obnovu domaćih voćnjaka.⁶⁶

Prije početka regulacije potoka i depresija (od druge polovice 18. stoljeća), ovdje je bilo znatno više močvara i niskih livadnih terena, a velik dio šumskih površina posječen je najvjerojatnije već tijekom 17. stoljeća kao dio procesa ponovnog naseljavanja. O području nekadašnjih šuma govore brojni toponimi s nazivima drveća, a u širem koprivničkom okruženju ima i onih s nazivom «laz» i «krč», koje možemo pronaći na brojnim kartama, a napose katastarskim.⁶⁷

U blizini grada uz obradive površine i pašnjake prostirale su se velike šumske površine. One su služile i za zaštitu stanovništva. Kad je koprivnički kapetan Grasswein početkom travnja 1603. otišao preko Đurđevca u napad na slavonska podravska područja pod osmanskom vlašću, sukobio se s Tatarima između Brezovice i Virovitice. Nakon toga su Tatari provalili u Podravinu, gdje su porobili i spalili sela između Koprivnice i Viniče. Lokalno stanovništvo tom je prigodom potražilo sigurnost u šumama.⁶⁸

Godine 1630. spominje se između Koprivnice i Križevaca velika šuma široka tri milje. U toj šumi nije bilo graničara te su osmanske postrojbe mogle nesmetano kroz nju prolaziti. Da se ta pojava zaustavi, dan je prijedlog komesara Trautmansdorfa da se u tim šumama ustanove dva vojvodstva, svako od 30 ljudi.⁶⁹ Na kartama iz sredine 17. stoljeća, kojima je autor vjerojatno Martin Stier, na užem koprivničkom području nema ucrtanih većih šumskih kompleksa. Najbliži su na obroncima Kalnika i Bilogore te neposredno uz Dravu kod Legrada i istočno od Sigeca. Zanimljivo je da oko svih utvrda Koprivničke kapetanije i Đurđevca nema šumskih površina, vjerojatno zbog sigurnosnih razloga, ali posredno pokazuje da je prethodno provedeno krčenje.⁷⁰

Izgleda da je krajem 16. stoljeća u okolici Križevaca provođeno pošumljavanje.⁷¹ Suprotno od toga, u koprivničkoj su se okolici istovremeno krčile šumske površine.⁷²

⁶⁵ J. ADAMČEK i dr., Šumarstvo, *Enciklopedja hrvatske povijesti i kulture*, Zagreb, 1980., str. 653.

⁶⁶ P. CHAUNU, *Civilizacija klasične Evrope*, Beograd, 1977., str. 265.

⁶⁷ U Hrvatskom državnom arhivu čuvaju se katastarske karte sa upisanim toponimima iz sredine 19. stoljeća za sva naselja šireg koprivničkog prostora.

⁶⁸ R. HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, Zagreb, 1943., str. 9.

⁶⁹ A. IVIĆ, Migracije Srba u Slavoniju tokom 16., 17. i 18. stolecā, *Naselja i poreklo stanovništva po arhivskim dokumentima*, knj. 21., *Srpski etnografski zbornik*, knj. 36, Subotica, 1926., str. 51.

⁷⁰ Lj. KRMPOTIĆ, *Izvjestaji o utvrđivanju granica Hrvatskog Kraljevstva od 16. do 18. stoljeća*, Hannover-Karlobag-Čakovec, 1997., str. 43. Karte se čuvaju u Nacionalnoj knjižnici u Beču pod signaturom ÖNB, Codex 8608, fol. 32.; ÖNB, Codex 9225, fol. 36.

⁷¹ R. MILOSAVLJEVIĆ, *Križevci na Vojnoj krajini*, Križevci, 1988., str. 16.

Nije jasno zbog čega su se u okolici dvije susjedne utvrde događali suprotni procesi vezani uz šume.

Koprivnica je 1597. godine bila sa svih strana okružena gustim šumama, koje su Osmanlijama i Vlasima omogućavale da se neopaženi došuljaju do blizine grada. Iste, 1597. godine Osmanlije i Vlasi uhvatili su sedamdesetak ljudi u okolici Koprivnice. Hrvatsko-slavonski sabor zbog toga je odobrio kmetove i ostale stanovnike koji su trebali iskrčiti šume oko Koprivnice da bi se povećala sigurnost u neposrednoj okolici grada.⁷³

Koprivnički kapetan prema tužbi iz 1634. nasilno je oteo zemlju i livade mnogim koprivničkim građanima, a koje su nekada građani iskrčili i branili oružjem.⁷⁴ Taj podatak govori o vremenu krčenja nekih šumskih površina u blizini Koprivnice, koje su proveli sami građani. Činjenica da su nove obradive površine morali braniti oružjem najvjerojatnije govori da su ih branili od Osmanlija.

U 17. stoljeću na širem koprivničkom području nastavljao se započeti proces krčenja dijela šumskih površina. Josip Adamček napisao je: «U doba turskog pustošenja u XVI stoljeću na ludbreškome su se vlastelinstvu pojavile nove šikare i šume jer su obrasle napuštene oranice i livade. Naseljavanje vlastelinstva u narednom stoljeću pratilo je raskrčivanje tih šikara i šuma, ali je vlastelinstvo već tada započelo ograničavati njihovo slobodno korištenje. Pojavili su se «zabrani» (*sylvae prohibiae*) u kojima kmetovi više nisu mogli po svojoj volji sjeći drva i žiriti svinje.»⁷⁵

Izgleda da je krčenje šikara i šuma na đelekovečkom području počelo u blizini rijeke Drave, najbliže granici s Osmanskim Carstvom. Prigodom krčenja šumskih površina najčešće su krčitelji dobivali pravo uživanja na iskrčeno zemljište. Prema tužbi bana Žigmunda Erdödyja iz 1628. vidi se da su pripadnici plaćene vojne posade u Drnju iskrčili bez banova znanja i dopuštenja šume na području susjednog Đelekovca. Za područje koje su dobili krčenjem plaćali su samo desetinu. Nakon 1628. Drnjancima je na uživanje ostavljeno područje koje su sami iskrčili.⁷⁶ O istoj je šumi bilo riječi i na saborskom zasjedanju 14. siječnja 1630.⁷⁷ Prijašnji vlasnik Đelekovca 1620. bio je Tomo Erdödy (umro 17. siječnja 1624.),⁷⁸ a kasnije je vlasnikom postao njegov sin Žigmund Erdödy. Izgleda da je njegovo vlasništvo nad posjedom Đelekovcem (ili vjerojatno spomenutim krčevinama) bilo upitno jer je Sabor 1624. i 1628. tražio da se posjed Đelekovec (vjerojatno prethodno spomenute krčevine) vrati obitelji Erdödy.⁷⁹ Izgleda da se vraćanje krčevina kod Đelekovca odužilo jer to pitanje nije bilo riješeno ni 1634.,⁸⁰ ni 1637. godine, kad je Hrvatsko-slavonski sabor

⁷² D. FELETAR, *Podravina – prinos poznavanju gospodarskog razvoja sjeverozapadne Hrvatske*, Koprivnica, 1973., str. 66. Dragutin Feletar piše: «Koncem XVI. stoljeća iskrčena je šuma i uklonjene su sve zgrade na puškomet oko gradskih zidina poradi efikasne obrane.»

⁷³ Hrvatski saborski spisi (HSS), knj. 4., str. 362.-363.

⁷⁴ ZHS, knj. 1., str. 46.

⁷⁵ J. ADAMČEK, *Ludbreg i njegova okolica u doba feudalizma*, str. 103.

⁷⁶ HSS, knj. 5., str. 433.

⁷⁷ HSS, knj. 5., str. 469.

⁷⁸ HSS, knj. 5., str. 273., 276.

⁷⁹ HSS, knj. 5., str. 671., 696.

⁸⁰ ZHS, knj. 1., str. 40.

tražio da koprivnički krajiški kapetani vrate obitelji Erdödy oduzete zemlje kod Đelekovca, a istoj se obitelji trebala vratiti i šuma kod Rasinje.⁸¹

Kao primjer intenziteta krčenja šuma u drugoj polovici 17. stoljeća može poslužiti rezultat koji sam dobio analizom popisa posjeda pojedinih stanovnika Đelekovca. Tamo je 1689. godine zabilježeno 230 i ½ jutara oranica, 251 i ½ kosaca livada te čak 429 jutara krčevina. Zbroje li se oranice i krčevine, može se vidjeti da su u tom zbroju krčevine imale gotovo dvotrecinski udio,⁸² što jasno potvrđuje veliki intenzitet krčenja šuma na tom području.

Zapovjednik Slavonske krajine Aenea Caprara u Varaždinu je 18. listopada 1698. koprivničkim građanima potvrdio pravo na sječu drva u šumi, koju su svojatali odnosno koju su prethodno oteli krajišnici iz susjednog sela Borovljana. Koprivnički građani dobili su i pravo ubiranja žira.⁸³

Vjerojatno je agrarna kriza na pragu ranog novog vijeka potaknula intenzivniju sječu šuma, koja je za posljedicu imala ne samo vizualnu promjenu pejzaža, nego češće i dulje poplave širega dravskog zaleđa te snažnu eroziju tla. O razmjerima poplava svjedoče kartografski izvori.⁸⁴ Česte poplave uzrokovale su i česte promjene ne samo rijeke Drave nego i dravskih pritoka.⁸⁵

Uzmimo za primjer da se na Saboru održanom 1655. u Varaždinu raspravljalo o opasnostima osmanskog prodiranja preko Drave, a u instrukcijama za popisivače poreza navodi se obzirniji postupak za naselja izvrnuta poplavama, kao primjerice za sela Torčec i Đelekovec.⁸⁶ Đelekovčani su 1662. bili oslobođeni plaćanja poreza zbog poplava rijeke Drave.⁸⁷

Drvo iz šuma koristilo se kao građa za gradnju kuća. Npr. 1645. u koprivničkim je gradskim zapisnicima zabilježeno pokrivanje kuće šindrom, tj. drvenim daščicama.⁸⁸ Šindrom su se pokrivale i koprivničke kapele, koje su bile građene od pletera omazanog blatom sa temeljima od drva dobivenog iz okolnih šuma.⁸⁹ Drvo se redovito koristilo kao osnovni građevinski materijal za gradnju kuća, izradu namještaja,⁹⁰ ali i kao materijal za gradnju gospodarskih zgrada.⁹¹

Iako na karti Koprivnice iz 1766. nema toponima koji bi mogli uputiti na krčevine, na njoj se može vidjeti odnos površine pod šumama i ostalim površinama.⁹² Sve su

⁸¹ ZHS, knj. 1., str. 75.

⁸² HDA, Vlastelinstvo Rasinja, kut. 7.

⁸³ HDA, GK, kut. 7., br. 10.

⁸⁴ M. SLUKAN ALTIĆ, Podravsko srednjovjekovlje u zrcalu kartografskih izvora, str. 122.

⁸⁵ M. SLUKAN ALTIĆ, Hidroregulacija Drave i njezini utjecaji na transformaciju prirodnog i kulturnog pejzaža Podravine, *Podravina*, vol. 1., br. 2, Koprivnica, 2002.

⁸⁶ ZHS, knj. 1., str. 214.

⁸⁷ ZHS, knj. 1., str. 258.

⁸⁸ L. DOBRONIĆ, Koprivnički gradski zapisnici (KGZ), *Podravski zbornik*, sv. 14, Koprivnica, 1988., str. 146.

⁸⁹ Nadbiskupski arhiv Zagreb, Kanonske vizitacije (NAZ, KV), Prot. 4/IV, 89/I, 89/Ia, 90/II i 91/III.

⁹⁰ L. BROZOVIĆ, *Građa za povijest Koprivnice*, Koprivnica, 1978., str. 97.-102.

⁹¹ Npr. godine 1645. spominje se štagalj (škedenj), ali i kleti tj. gospodarske zgrade u vinogradima. KGZ, str. 145.-146.

⁹² HDA, Kartografska zbirka; karta je reproducirana u: M. SLUKAN ALTIĆ, *Povijest kartografskih radova na području grada Koprivnice*, *Podravski zbornik*, sv. 26.-27., Koprivnica, 2001., str. 68.

šume bile dosta udaljene od grada, a oko Koprivnice nalazile su se obradive površine. Takvo stanje 1766. pokazuje da su se prethodno morale krčiti šumske površine, koje su bile bliže gradu. To se krčenje najvjerojatnije počelo provoditi u 17. stoljeću, u doba kad je Koprivnica višestruko uvećala naseljeno područje i broj stanovnika.

Osim šuma, od drveća se sadilo voće, prvenstveno jabuka i kruška,⁹³ zatim oskoruša, trešnje (za sušenje, rakiju i pića), orah, kesten, breskva, ribiz itd. Blizu šumskih površina sadila se vinova loza. Za uzgoj je bilo dosta okapanje, gnojenje i uklanjanje korova.⁹⁴ Koprivničanci su u vinogradima prešali grožđe u prešama, a gradili su nastambe zvane kleti.⁹⁵

Šume hrasta lužnjaka, crne i bijele topole, raznih vrsta vrba i bijele johe bile su raširene više prema prostoru bližem rijeci Dravi. Tamo je zemljište slabije kakvoće, s područjima šljunčanih nanosa rijeke Drave, na kojima se razvila plitka mekota, katkada debljine samo desetak centimetara. Šume su štitile obalu od erozivnog djelovanja Drave pa je njihova sječa omogućavala brže mijenjanje toka i dijelom utjecala na plavljenje. Zbog toga su na dravskom području nastali brojni rukavci. Neki od njih stalno su vlažni i obrasli šašem, trskom, rogozom i busenima oštre i tvrde trave neprikladne za pašu. Na višim terenima Bilogore i Kalnika dominira bukova šuma s primjesama hrasta i graba.⁹⁶

Iz sredine 16. stoljeća poznata je prva epidemija kuge na području uz Dravu. Kuga se na teritorij Habsburške Monarhije (u okolici Koprivnice) proširila s teritorija Osmanskog Carstva. Kuga je u listopadu 1553. zabilježena na zagrebačkom području, a u lipnju 1554. u okolici Križevaca i uz rijeku Muru (Međimurje, južni dio županije Zala).⁹⁷ Prema jednom izvješću iz rujna 1599. kugu su iz Slavonije navodno prenijeli Vlasi. U zaključcima Sabora koji se održao 21. listopada 1599. zabilježeno je da su radi kuge, koja je «već počela bjesniti, opustjele mnoge kmetske kuće». Istovremeno je narod patio zbog oskudice hrane i krme jer je te godine bila strahovita suša. Nevolju zbog suše i kuge ističe Hrvatski sabor, koji je ban Ivan Drašković za 1. veljače 1600. sazvao u Varaždin, jer je u Zagrebu vladala kuga.⁹⁸ Kuga je vladala u krajevima uz rijeku Dravu na jesen 1600. godine, kada je od nje umrlo mnogo ljudi.⁹⁹

Stanovnici su Koprivnice na djelovanje mikroorganizama imali svoje oblike odgovora, ali teško je reći koliko su oni pratili trendove u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu i u širem okruženju.¹⁰⁰ Na zasjedanju Hrvatsko-slavonskog sabora 1598. bilo je zaključeno da u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji mnogi umiru od kuge jer nema ni-

⁹³ U istraživanjima P. CHAUNUA, *Civilizacija klasične Evrope*, str. 266. može se uočiti da se voćnjaci s jabukama počinju rasprostrirati na sjeverozapadu Francuske i Europe krajem 16. i u 17. stoljeću. Usporedno s tom «pobjedom» jabuke kruška se povlačila na zapad.

⁹⁴ L. BROZOVIĆ, *Grada za povijest Koprivnice*, str. 140.-144.

⁹⁵ KGZ, str. 146. Npr. godine 1645. spominje se vinograd «zpressum y kletium».

⁹⁶ Z. DUGAČKI, Lonjsko-ilovska zavala i bilogorska Podravina, *Geografija SR Hrvatske*, knj. 2., Zagreb, 1974., str. 135.

⁹⁷ S. BARABÁS, *Codex Zrinianus*, knj. 1, Budapest, 1899., str. 218., 239.

⁹⁸ HSS, sv. 4., str. 397.-402.

⁹⁹ R. HORVAT, *Povijest slob. i kr. grada Koprivnice*, str. 13.

¹⁰⁰ O povijesti medicine usp. C. G. CUMSTON, *The History of Medicine. From the time of the Pharaohs to the end of the XVIIIth Century*, London-New York, 1996.; M. D. GRMEK, *Prva biološka revolucija*.

jednog liječnika. Zbog toga je 1603. na područje Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva stigao dr. Daniel Théri de Rosenberger kao «doctor, medicus Regni Slavoniae».¹⁰¹

U početku su jednostavnije «kirurške» zahvate obavljali brijači, primjerice 1645. godine.¹⁰² No, izgleda da je ubrzo Koprivnica dobila svog kirurga. Tome je pogodovala činjenica da je u koprivničkoj utvrdi bila smještena vojna posada koja je zbog ranjavanja prigodom ratnih operacija imala potrebu za liječničkom pomoći. Prema trenutnim spoznajama, najraniji podatak u kojem se spominje kirurg u Koprivnici donosi vijest o kirurgu Wolfgangu iz 1659. godine.¹⁰³

Na jesen 1647. godine izbila je nova epidemija kuge u pograničnim krajevima Habsburške Monarhije uz Dravu.¹⁰⁴ Postoji podatak iz siječnja 1678., kad je pogranično područje Osmanskog Carstva bilo zahvaćeno kugom, ali bolest nije prešla na habsburško područje.¹⁰⁵ Nekoliko godina kasnije kuga se pojavila na podravskom području. Od kuge je osobito stradala Štajerska (veći broj ljudi umro je u Grazu i Ptuj)¹⁰⁶. Iz Štajerske je zaraza kuge prešla u Hrvatsko zagorje, a nakon toga je prešla u Podravinu.¹⁰⁷ Hrvatsko-slavonski sabor u studenom 1682. donio je odredbe o stražama protiv širenja kuge, koja se pojavila u okolici Koprivnice i u dijelovima križevačke krajine.¹⁰⁸

Tijekom 16. i 17. stoljeća nastale su promjene u stanovništvu pograničnog područja¹⁰⁹ uz rijeku Dravu na strani Habsburškog Carstva, a išle su u pravcu smanjenja ukupnog broja stanovnika. Brojni izvori potvrđuju da su razmjeri depopulacije bili vrlo veliki: dio stanovništva poginuo je u ratnim sukobima, druge su Osmanlije odveli u zarobljeništvo, treći su odselili u sigurnije krajeve (zapadna Ugarska, Hrvatsko zagorje itd.). Ipak, pretpostavljam da je dio stanovništva ostao živjeti na pograničnom području, što prije svega potvrđuje činjenica da obrambeni sustav na tom području nikad nije došao u pitanje. O brojnosti i prostornom rasporedu preostalih stanovnika buduća će istraživanja zasigurno dati pouzdane pokazatelje. Isto vrijedi i za vrlo važna istraživanja o kontinuitetima i diskontinuitetima na pograničnim područjima uz Dravu, koja će vjerujem, uskoro dati rezultate.

Izgleda da je na prijelazu 16. u 17. stoljeće dio stanovništva živio izvan koprivničke utvrde, u njezinoj neposrednoj blizini. Tijekom 17. stoljeća Koprivnica je počela in-

---

Razmišljanja o fiziologiji i medicini XVII. stoljeća, Zagreb, 1996.; B. BELICZA, *Čitanka iz povijesti medicine*, Zagreb, 1983.; Lj. AUDY-KOLARIĆ (ur.), *Zagrebačka medicina tijekom stoljeća*, Zagreb, 1995.; Ante ŠKROBONJA, Amir MAZUR, Vlasta ROTSCCHILD, *Povijest medicine za praktičare*, Rijeka, 2003.

¹⁰¹ B. BELICZA, *Medicina u Zagrebu tijekom stoljeća*, u: Audy-Kolarić (ur.), *Zagrebačka medicina tijekom stoljeća*, Zagreb, 1995., str. 23.

¹⁰² KGZ, str. 145.

¹⁰³ NAZ, KV, Prot. 89/Ia, str. 7.

¹⁰⁴ R. HORVAT, *Povijest slob. i kr. grada Koprivnice*, n. dj., str. 13.

¹⁰⁵ J. BARBARIĆ, M. HOLZLEITNER, *Pisma fra Luke Ibrišimovića zagrebačkim biskupima (1672.-1697.)*, Jastrebarsko, 2000, str. 77.-79.

¹⁰⁶ V. BRAČIĆ, *Prebivalstvo občine Ptuj v luči zgodovinskega razvoja*, u: *Poetovio-Ptuj 69-1969, Zbornik razprav ob tisočdevetstoletnici*, Maribor, 1969, str. 116.

¹⁰⁷ R. HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, Varaždin, 1993., str. 204.

¹⁰⁸ ZHS, sv. 1., str. 427.

¹⁰⁹ O fenomenima granica i pograničnih prostora usp. D. ROKSANDIĆ, *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500-1800.*, Zagreb, 2003.

tenzivnije živjeti izvan tvrđave, tj. došlo je do svojevrsnog izlaska iz jezgre u koju se zatvorila u 16. stoljeću. Do kraja 17. stoljeća većina je gospodarskih funkcija izmještena na područje novog središta, koje se formiralo uz sjeverni rub tvrđave. Razumljivo je da je novo središte nastalo u zaštićenijem sjevernom dijelu, ali na njegov su smještaj utjecali i drugi faktori, poput prometnih pravaca, konfiguracije terena, sastava tla itd.

Koprivnička vojna utvrda sredinom je 17. stoljeća bila modernizirana.¹¹⁰ Unutar utvrde boravili su vojnici s ostacima civilnog stanovništva, koji su formalno imali privilegij slobodnoga kraljevskog grada. Ugroženost tog privilegija prikazuje njegovo relativno često potvrđivanje od vladara krajem 16. i početkom 17. stoljeća (1590., 1609. i 1630.).¹¹¹ Važno je istaknuti da nakon 1630. nema novih potvrđivanja gradskih privilegija, što bi možda moglo govoriti o tome da one više nisu bile ozbiljnije ugrožene.

Dominacijom vojske, Koprivnica je za šire područje imala značenje kao središte Koprivničkog vlastelinstva, u čijem su sastavu preostalo nekoliko sela smještenih na sjeveru: Peteranec, Kunovec, Ivanec i Pustakovec, odnosno na istoku: Drnje, Sigetec i najvjerojatnije Virje. Dio tih sela u izvorima 18. stoljeća nazivalo se «kuhinjskim selima».¹¹² Razvojem cehova i trgovine, ali i obnovom katoličke župe i škole, Koprivnica počinje razvijati jače centralne funkcije za okolna naselja. Uz to, kao križište putova, Koprivnica je imala i tranzitno obilježje. U Koprivnici su prema tome bile jasno izražene funkcije stanovanja, rada, opskrbe i obrazovanja. Tako je funkcionalno-prostorna struktura rezultat djelatnosti koje se na različite načine koriste gradskim prostorom.¹¹³ Na primjeru Koprivnice mogli bismo utvrditi sljedeće kategorije iskorištavanja gradskog prostora: a) stanovanje; b) proizvodnja (cehovske radionice); c) organizacija (vojna uprava, civilna uprava, crkvena uprava, škola) i d) cirkulacija (trgovine, sajmovi, prometna infrastruktura). Početkom 17. stoljeća grad je imao tri ulice, od kojih su dvije bile zone stanovanja, a treća (glavna) osim stanovanja obuhvaćala je kategoriju proizvodnje, organizacije i cirkulacije. Krajem 17. stoljeća promijenila se funkcionalno prostorna struktura grada proširenjem zone stanovanja, proizvodnje i cirkulacije izvan utvrde, a unutar utvrde uz smanjenu prisutnost spomenutih zona preostala je izražena jedino zona organizacije.

Vrlo sličan grad Koprivnici bili su Križevci¹¹⁴, jer je taj grad također objedinjavao funkciju središta natkapetanije, koje je nominalno imalo status slobodnoga kraljevskog grada.¹¹⁵ U Križevcima je ta dvojnost bila izražena približno kao i u Koprivnici. Za razliku od Križevaca, Varaždin¹¹⁶ je imao ponešto drukčiji razvitak. Iako je bio

¹¹⁰ A. ŽMEGAČ, *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, str. 121.-122.

¹¹¹ HDA, GK, kut. 1., br. 14.; kut. 2., br. 2. i 3. Neka gradska naselja krajem 16. ili početkom 17. stoljeća izgubila su gradske povlastice poput Brezovice ili Donje Rijeke na Kalniku. U tom kontekstu trebamo shvatiti borbu za povlastice ne samo kao simboličnu nego i praktičnu jer je gubitak povlastica mogao imati dalekosežne posljedice za Koprivnicu i njezine stanovnike.

¹¹² K. KASER, *Slobodan seljak i vojnik*, str. 104.

¹¹³ M. VRESK, *Osnove urbane geografije*, Zagreb, 1990., str. 38.

¹¹⁴ Više o Križevcima u: *Križevci – grad i okolica, Umjetnička topografija Hrvatske*, knj. 2., Križevci, 1993.

¹¹⁵ L. DOBRONIĆ, *Die Städte Kroatiens im 16. Jahrhundert, Die Stadt an der Schwelle zur Neuzeit*, Linz, 1980, str. 146.

¹¹⁶ Podaci o Varaždinu u: *Varaždinski zbornik 1181-1981*, Varaždin, 1983.

središte generala, odnosno Slavonske krajine (odnosno kasnijeg Varaždinskoga generalata), u njemu vojna funkcija tijekom 17. stoljeća očito nije dominirala nad civilnom. Različito od Varaždina na području Koprivnice i Križevaca vojna je funkcija bila izrazito dominantna početkom i u prvim desetljećima 17. stoljeća, a tek kasnije dolaze do izražaja civilne funkcije. Zanimljivo je spomenute gradove usporediti sa susjednim Legradom, koji je nastao na sutoku Drave i Mure.¹¹⁷ U Legradu je bilo središte Legradске ili Međimurske kapetanije.¹¹⁸ Tijekom 17. stoljeća u njemu se uz vojne počinju javljati civilne funkcije, a izvori ga spominju kao trgovište.¹¹⁹ Civilne su funkcije, slično kao u Koprivnici i Križevcima, tek u drugoj polovici 17. stoljeća dobile veću važnost. Pogranični položaj obilježio je razvoj Koprivnice u 17. stoljeću, a relativna stabilnost na granicama Habsburškog i Osmanskog Carstva, omogućila je gotovo kontinuirani uspon kroz stogodišnje razdoblje. Sličan razvoj imali su susjedni Križevci.¹²⁰

Najvažnija centralna funkcija koju je Koprivnica imala u 17. stoljeću bila je vojna funkcija. Razvojem cehova kroz 17. stoljeće, koprivnički majstori počeli su zadovoljavati potrebe za robom stanovništva okolnoga područja. Sajmovi su također bili mjerilo centraliteta. Koprivnica je dobila privilegij za dva godišnja sajma 1638., a 1652. i za treći godišnji sajam.¹²¹ Uz to je od srednjega vijeka zadržala pravo na tjedni sajam ponedjeljkom, a 1651. dobila je pravo na pobiranje maltarine (mitnicu).¹²² Koprivnica je, kao što sam već naveo, bila središte vlastelinstva, a kapetani su vršili funkciju vlastelina, iako je vlastelinstvo pripadalo Ugarskoj dvorskoj komori od 1547. godine. Kapetani su, uz svoju plaću, uživali prihode s vlastelinstva, a stanovnici sela na vlastelinstvu (Peteranca, Ivanca, Pustakovca, Kunovca, Drnja, Sigeca i Virja) uglavnom su imali status kmetova (dio stanovnika bili su želiri i slobodnjaci).¹²³ Vlastelinska funkcija objedinjavala je gospodarsku i upravnu (te sudsku) djelatnost nad svim dijelovima vlastelinstva¹²⁴ pa je prema tome Koprivnica bila centralno naselje za spomenuta sela.

Koprivnica je bila centralno naselje i kao središte natkapetanije, iz koje se zapovijedalo okolnim utverdama: Virje, Novigrad, Drnje, Sigetec i Ludbreg,¹²⁵ u kojima su haramije bili raspoređeni po vojvodstvima.¹²⁶ Katolička obnova ovog dijela Podravine najvjerojatnije je krenula iz vojnih uporišta. Koprivnica i Ludbreg imali su katoličke župe u kontinuitetu od srednjega vijeka, početkom 17. stoljeća utemeljena je katolička župa u Virju, a njezin se župnik nalazio na vojnom platnom popisu jer je uje-

¹¹⁷ O Legradu u drugoj polovici 16. stoljeća usp., N. ŠTEFANEC, *Heretik Njegova Veličanstva, Povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovom rodu*, Zagreb, 2001.; D. FELETAR, *Legrad*, str. 71-80.

¹¹⁸ H. PETRIĆ, D. FELETAR, P. FELETAR, *Novi Zrin – Zrinska utvrda na Muri (1661.-1664.)*, Donja Dubrava-Zagreb, 2001.

¹¹⁹ D. FELETAR, *Zrinski i Legrad, Podravski zbornik*, br. 17., Koprivnica, 1991., str. 5.-16.

¹²⁰ N. BUDAK, *Društveni i privredni razvoj Križevaca do sredine 19. stoljeća*, u: *Križevci – grad i okolica, Umjetnička topografija Hrvatske*, knj. 2., Križevci 1993., str. 43.-44.

¹²¹ HDA, Grad Koprivnica (GK), kut. 6., br. 7.; kut. 7, br. 2.

¹²² HDA, GK, kut. 7., br. 1.

¹²³ K. KASER, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 1., Zagreb, 1997., 103.-104.

¹²⁴ J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Zagreb, 1980., str. 427.

¹²⁵ STLA, Graz, Militaria, Sch. 154.

¹²⁶ K. KASER, *Slobodan seljak i vojnik*, str., 88.

dno bio dušobrižnik plaćene vojne posade. Nakon toga slijedilo je osnivanje župa u Drnju i Novigradu, sredinom 17. stoljeća.¹²⁷ Od sjedišta vojvodstava jedino Sigetec u 17. stoljeću nije postao sjedištem župe.¹²⁸ Također treba spomenuti da je Ludbreg imao dodatne centralne funkcije jer je bio središte istoimenoga vlastelinstva.¹²⁹

Razvitak podravskog višegraničja tijekom 16. i 17. stoljeću stvorit će socioekonomski i kulturni prostor, koji će biti osnovica kasnije pa dijelom i današnje prostorne organizacije te njegove naseljenosti. U zapadnim dijelovima podravskog višegraničja, koji su bili u sastavu Habsburške Monarhije, intenzivno raste ukupan broj stanovnika već u prvoj polovici 17. stoljeća. Na drugoj strani, istočniji će krajevi, bliži Osmanskom Carstvu, znatnije povećanje ukupnog broja stanovnika osjetiti tek u drugoj polovici 17. stoljeća.¹³⁰

Stjecajem povijesnog razvitka i niza drugih faktora, povoljan geografsko-prometni položaj, kao i razmjerno pogodna prirodno-geografska osnovica na ovom području nisu tijekom 17. stoljeća u potpunosti ni cjelovitije bili valorizirani zbog zapuštenosti obradivog tla i dominacije šuma. Teško je utvrditi trajanje neobradivosti tla, ali vjerojatno se može govoriti o višedesetljetnom procesu. S obzirom na obilježja prirodne osnovice, glavninu koje čine rijeka Drava i pobrđe Bilogore, taj je kraj od pamtivijeka bio prvenstveno poljoprivredno područje, s elementima tradicionalnog, autarkičnog agrara.

Početak 17. stoljeća započela je obnova naseljenosti vlastelinstava u najzapadnijem dijelu pograničnog područja uz Dravu s habsburške strane. Treba naglasiti da tada još uvijek ne postoje čvrste granice između tzv. Provincijala i Slavonske (Vindiške) krajine odnosno Varaždinskoga generalata. No, postupno se ocrtavalo područje koje će pripasti Vojnoj krajini. S vremenom će zapadnu granicu Slavonske krajine, tj. Varaždinskoga generalata u Podravini prema feudalnim posjedima činiti mjesta: Ivanec (Ludbreški), Duga Rijeka, Černoglavec, Prkos, Rasinja, Subotica, Kunovec, Pustakovec, Ivanec (Koprivnički), Koprivnica, Cenkovec, Torčec i Botovo, sjeverna i istočna granica Varaždinskoga generalata bili su teritoriji pod upravom Osmanskog Carstva, a na jugu je granicu područja kojim se bavimo u ovom radu činila Bilogora. Zapadni rub tzv. provincijalnoga dijela područja bavljenja u ovom radu čini zapadna granica Križevačke županije.

U radu je obuhvaćen i dio Zaladske županije, prvenstveno okolica Legrada, jer se to pogranično područje s Osmanskim Carstvom (uz Muru i Dravu, nasuprot veće osmanske utvrde i grada Kaniže) nadovezuje na Varaždinski generalat. Granicu između Osmanskog Carstva i Habsburškog Carstva činilo je područje razgraničenja (tzv. ničija zemlja) između Virovitice i Đurđevca te je ona išla tokom Drave sve

¹²⁷ H. PETRIĆ, Osnivanje župnih škola u Komarničkom arhidakonatu, *Scientia Podraviana*, br. 17., Koprivnica, 2003., str. 15.-19.

¹²⁸ Sigetec je središte katoličke župe postao tek 1789. godine. Usp. H. PETRIĆ, *Iz povijesti sjevernog dijela Virovskog dekanata, Tkalčić*, knj. 5., Zagreb, 2001., str. 226.

¹²⁹ H. PETRIĆ, Ludbreg i Ludbreška Podravina u novom vijeku. Pregled gospodarskog i društvenog razvoja od sredine 16. do sredine 19. stoljeća, *Podravski zbornik*, 22., Koprivnica, 1996., str. 87.-89.

¹³⁰ S. KRIVOŠIĆ, Stanovništvo Podravine 1659-1859. godine, *Podravski zbornik*, 9., Koprivnica, 1983, str. 147.-148; S. KRIVOŠIĆ, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, Varaždin, 1991, str. 17.-37.

do ušća Mure i nastavljala se Murom gotovo do današnje hrvatsko-slovensko-mađarske tromeđe.

Najintenzivnija pustošenja pograničnih područja uz Dravu izvedena su 50-ih godina 16. stoljeća. Na puste koprivničko-đurđevačke posjede doseljavali su se i u drugoj polovici 16. stoljeća novi stanovnici. Hrvatsko-slavonski sabor tada je tvrdio da koprivnički kapetani raspolažu s mnogo kmetova, iako je Stjepan Patačić u svom izvješću Ugarskoj komori 22. travnja 1614. smatrao da je Koprivnica više vojna tvrđava nego grad. Građani su u njoj držali samo dvadesetak kuća.¹³¹ Koprivnički su građani još k tome bili tijekom 16. stoljeća opterećeni plaćanjem desetine u godišnjem iznosu od 40 forinti.¹³²

Iz nekih naselja Koprivničkog i Đurđevačkog vlastelinstva kmetovi su 40-ih godina 16. stoljeća raseljeni po raznim krajevima Ugarske i Moravske.¹³³ Postoje podaci da su seljaci iz okolice Koprivnice naseljeni u južnom Gradišću, na sjeveru Gradišća na području Šopronske i Požunske županije te u istočnoj Štajerskoj, a najvjerojatnije i u Slovačkoj.¹³⁴ U literaturi se ne navodi o okolici koje se Koprivnice govori, premda postoji mišljenje da je to bila Koprivnica kod Požege.¹³⁵

Područja u sjevernom zaleđu Kalničkoga gorja i zapadno od donjega toka rječice Bednje pripadala su uglavnom u pošteđeno područje. Iako su sela sjeverno od Kalničkoga gorja i zapadno od donjeg toka Bednje trpjela osmanske upade, velika ih je većina ostala najvjerojatnije stalno nastanjena, za što je dovoljno usporediti srednjovjekovnu toponimiju sa današnjom toponimijom. Obrambenu ulogu dijelom su imale i prirodne prepreke, ali to do izražaja dolazi više u slučaju Kalničkoga gorja, a tada je močvarni donji tok Bednje bio tek neznatna prepreka za osmanske upade. U tom kontekstu treba razmišljati o tome zašto je najzapadnija utvrda Koprivničke natkapetanije bila upravo u Ludbregu, koji se razvio na cestovnom prijelazu preko Bednje i ujedno na kontaktu najsjevernijih obronaka Kalničkoga gorja s dravskom nizinom.

Istočno od Kalničkoga gorja i donjeg toka Bednje nalazilo se djelomično opustjelo područje. Njega bismo mogli podijeliti u dvije zone. Jedna se nalazila između Koprivnice i Ludbrega, a druga između Koprivnice i Đurđevca. Teritorij između Koprivnice i Ludbrega bilo je prijelazno područje između uglavnom pošteđenog područja i «pravog» djelomično opustjelog područja između Koprivnice i Đurđevca. Između Koprivnice i Ludbrega ostala su u kontinuitetu funkcionirati Rasinjsko (Kuzminsko) i Ludbreško vlastelinstvo te nekoliko manjih posjeda sjevernije od njih. Uz to, veći dio sela nekadašnjega Koprivničkog i Đurđevačkog vlastelinstva, koji je kasnije

¹³¹ HDA, Neoregistrata acta, 632./7.; J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, str. 244, 402.

¹³² Nadbiskupski arhiv u Zagrebu, Acta decimalia, br. 606.

¹³³ ADAMČEK, Opis gospodarskog stanja vlastelinstva Đurđevca, Prodavića i Koprivnice, str. 25.

¹³⁴ S. PAVIČIĆ, O govoru u Slavoniji do ratova s Turcima i velikih seoba u 16. i 17. stoljeću, *Rad JAZU*, knj. 222., Zagreb, 1920., str. 220; J. BREU, *Die Kroatiensiedlung im Burgenland und in den anschliessenden Gebieten*, Beč, 1970., str. 16; J. ADAMČEK, Iseljavanje Hrvata u austrijsko-ugarski granični prostor u 16. stoljeću, *Povijest i kultura Gradišćanskih Hrvata*, Zagreb, 1995., str. 20; K. KUČEROVA, *Hrvati u srednjoj Europi*, Zagreb, 1998., str. 65., 100., 104., 107., 180.

¹³⁵ M. LONČARIĆ, *Kaj - jučer i danas (ogledi o dijalektologiji i hrvatskoj kajkavštini)*, Čakovec, 1990., str. 149.

funkcionirao kao «kuhinjska sela» koprivničkoga kapetana, bio je smješten na tom potezu između Koprivnice i Ludbrega. Da je kraj između Koprivnice i Ludbrega pripadao u djelomično opustošena područja, govori nam djelomični prekid kontinuiteta toponima od srednjeg vijeka. Uz to upravo je u 17. stoljeću između Koprivnice i Ludbrega nastala veća koncentracija slobodnjačkih naselja, a od ranije su tzv. privatni Vlasi osnovali naselja, koja su također uživala privilegije gotovo identične slobodnjačkim. Drugim riječima, na području između Koprivnice i Ludbrega na vlastelinstvima i posjedima, zahvaljujući spletu okolnosti, razvio se relativno brojna «svijet» zavisnih seljaka, koji su se u raznim slobodnjačkim i privatnovlaškim privilegiranim položajima bitno razlikovali od kmetova i inkvilina, koji su živjeli u njihovom susjedstvu. Zanimljivo je istaknuti da zapadno od Ludbrega (prema Varaždinu) ne postoje slobodnjačka ni privatnovlaška sela, što dovoljno govori koliko je ovo dinamično područje između Koprivnice i Ludbrega svojedobno bio djelomično opustošeno. Možda bi o području između Koprivnice i Ludbrega bilo bolje govoriti više kao o području narušene ravnoteže naseljenosti nego kao o području potpunog diskontinuiteta. U izvorima imamo sigurne potvrde da je dio stanovnika koji je u srednjem vijeku imao kmetski status u okolnostima 17. stoljeća promijenio svoj status u slobodnjački. Takvih je slučajeva bilo na neposrednom kontaktnom području provincijala i Slavonske krajine sigurno u Đelekovcu i vjerojatno u Torčecu.

«Pravo» djelomično opustjelo područje nalazio se između Koprivnice i Đurđevca. Tamo su kontinuitet naseljenosti skromnih razmjera u nekoliko naselja održavali stariji nasljednici iz okolice, potpomognuti izbjeglicama iz istočnijih slavonskih područja. Kakav takav kontinuitet naseljenosti u tom «pravom» djelomično opustjelom području mogli bismo tražiti u Drnju, Sigecu i u Virju. Drnje i Sigetec sela su koja su najvjerojatnije na dravskim otocima osnovali izbjeglice iz okolice, a Virje je nastalo na mjestu srednjovjekovnog trgovišta Prođavić. Zanimljivo je da su u sva tri spomenuta naselja bile organizirane utvrde s plaćenom vojskom, što je krajem 16. i početkom 17. stoljeća mogao biti jedini jamac zadržavanja bilo kakva stalnijeg oblika ljudskog života.

U susjednom je Đurđevcu još krajem 16. stoljeća bila organizirana kapetanija sa plaćenom vojskom, koju su činili njemački i domaći vojnici. Nakon što su Osmanlije 1552. spalile Gorbonok, mali kaštel između Đurđevca i Virovitice, Đurđevac je ostao najzapadnija habsburška utvrda između Drave i Jadranskoga mora. Od sredine 16. do četvrtog desetljeća 17. stoljeća o području između Đurđevca i Virovitice možemo govoriti kao o ničijoj zemlji. Zanimljivo je da se od četvrtog desetljeća 17. stoljeća na području ničije zemlje između Đurđevca i Virovitice postupno počinju osnivati nova sela, kako s habsburške tako i s osmanske strane.

Podravsko višegraničje od druge polovice 16. stoljeća i tijekom 17. stoljeća bilo je područje susreta nekoliko konfesija. Katolička je crkva na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće proživljavala svoju najdublju ranonovovjekovnu krizu, što je otvorilo prostor jačanju protestantske reforme ne samo u Koprivnici nego na širem području Hrvatsko-slavonske vojne krajine, ali i u Provincijalu. Pojavom manastira Lepavine, po predaji osnovanog sredinom 16. stoljeća¹³⁶, u neposrednoj blizini grada organizacijski se utemeljuje srpska pravoslavna crkva. Taj manastir vjerojatno nije osnovan slu-

¹³⁶ Dušan Kašić piše: «Tek od 1635, kad je ovamo došao iz Turske arhimandrit Visarion, počinje izgradnja manastira u pravom smislu reči.» D. KAŠIĆ, *Srpski manastiri u Hrvatskoj i Slavoniji*, Beograd, 1996., str. 100.-102.

čajno jer se njegovo osnivanje vremenski podudara s naseljavanjem prvih privatno-vlaških zajednica na širem području koprivničke Podravine.¹³⁷ Iako nema kontinuitet djelovanja, manastir Lepavina jedna je od najzapadnijih organizacijskih jezgri srpske pravoslavne crkve između Jadranskog mora i Drave. Kasnije će neki pravoslavni vjernici s manje ili više uspjeha biti uključivani u uniju s katoličkom crkvom, što se očituje počecima grkokatoličanstva na tom području.

Uz to treba istaknuti da su muslimani živjeli u Slavoniji i na ugarskom području preko Drave. Muslimani su živjeli u utvrdama tek nekoliko kilometara od Koprivnice. Neki od njih dolazili su u Koprivnicu i tamo se pokrštavali iz nepoznatih nam razloga. Njihova prisutnost govori i o ograničenom prodiranju islama na šire koprivničko područje. Podravska pogranična regija na granici osmanskog i habsburškog imperijalnog sustava tijekom 17. stoljeća, s Koprivnicom kao temeljnom gravitacijskom jezgrom, može se smatrati, u neku ruku, multikonfesionalnim, multietničkim i multikulturnim prostorom na kojem su mentaliteti konfesionalnih «predziđa» bitno suzili prostor tolerancije prema drugome.¹³⁸

Ukupan broj stanovnika može se dobiti jedino procjenom. Podravina je 1598. godine imala 499 popisanih kućedomaćina (starosjedioca),¹³⁹ koncentriranih isključivo zapadno od Koprivnice, prema Ludbregu i Varaždinu. Ta brojka dijelom potvrđuje prije iznesenu tezu da je na pograničnom području uz rijeku Dravu s habsburške strane živio veći broj starosjedilaca nego što se u dosadašnjim istraživanjima mislilo da ih je preostalo. Njima treba dodati barem 200 kućedomaćina Vlaha.

Tijekom promatranog razvoja dolazilo je do brojnih demografskih promjena što se očitovao u porastu broja stanovnika. Veći broj stanovnika stvarao je veću gustoću naseljenosti, što je imalo posljedice na odnos između ljudi i okoliša. U zapadnim dijelovima Podravine intenzivno raste ukupan broj stanovnika već u prvoj polovici 17. stoljeća. Na drugoj strani, istočniji će krajevi bliži Osmanskom Carstvu, znatnije povećanje ukupnog broja stanovnika osjetiti tek u drugoj polovici 17. stoljeća.¹⁴⁰ U najzapadnijem dijelu koprivničke Podravine popisane su 1598. godine 184 obitelji. U dijelu koprivničke Podravine koji je naseljen katoličkim stanovništvom, 1659. godine popisano je 1788 kućedomaćina, godine 1671. u koprivničkoj okolici zabilježeno je 1124 kuća, 1680. godine 1746 kuća, a 1700. popisano je 2294 kućedomaćina. Uz naseljavanje Vlaha krajem 16. i početkom 17. stoljeća, prva faza najvećeg intenziteta naseljavanja koprivničke Podravine bila je između 1598. i 1659. godine, kada je broj obitelji odnosno kućedomaćina porastao za čak 1604, a uz to se za 622 kuće povećao broj kuća najvećim dijelom između 1671. i 1680. godine pa možda možemo pretpostaviti da je u to razdoblje bilo druga faza najvećeg intenziteta naseljavanja koprivničkoga dijela Podravine. Od 1659. do 1700. godine broj kućedomaćina porastao je za 506. Tome bi trebalo pridodati podatke o Vlasima u koprivničkoj okolici

¹³⁷ A. IVIĆ, Srpski doseljenici u Slavoniji oko sredine XVI veka, *Zbornik radova posvećen Jovanu Cvijiću*, Beograd, 1924., str. 438.-440.

¹³⁸ D. ROKSANDIĆ, *Etnos, konfesija, tolerancija*, Zagreb, 2004., str. 55.

¹³⁹ J. ADAMČEK - I. KAMPUŠ, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI stoljeću*, Zagreb, 1976., str. 441.-449.

¹⁴⁰ S. KRIVOŠIĆ, Stanovništvo Podravine 1659-1859. godine, *Podravski zbornik*, str. 147-148; S. KRIVOŠIĆ, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, str. 17.-37.

na obroncima Kalnika i Bilogore, kao primjerice podatak da su oko 1610. godine u vlaškim selima bile popisane 204 obitelji.¹⁴¹

U ludbreškoj Podravini glavna naseljavanja provedena je između 1598. i 1659. godine, kad je broj obitelji odnosno kućedomaćina porastao od 315 na 911, odnosno povećan je za 596, a do 1700. godine povećan je za još 73 kućedomaćina pa je bilo 984 kućedomaćina. Godine 1671. popisano je 1046 kuća, a broj kuća smanjen je do 1680. godine na 1031.¹⁴²

Đurđevačka Podravina 1659. godine imala je 375, 1700. godine 1064 kućedomaćina, a u međuvremenu je broj kuća porastao sa 689, koliko ih je popisano 1671. godine, na 1068, koliko ih je zabilježeno 1680. godine. Prema tome, iako je intenzitet naseljavanja evidentiran do 1659. godine, treba uzeti u obzir da je te godine riječ o samo dva naselja - Virju i Đurđevcu. Dakle najveće naseljavanje đurđevačkoga dijela Podravine provedeno je u drugoj polovici 17. stoljeća i kasnije, jer je u tom razdoblju znatno porastao broj kućedomaćina, kuća i naselja.¹⁴³

Prema dosadašnjim istraživanjima vidi se da je ukupan broj stanovnika porastao od 4000, koliko ih je prema procjeni bilo 1598. godine, na oko 24770, po S. Krivošiću. Pri tome je ludbreška Podravina imala oko 7260, koprivnička Podravina 14510, a đurđevačka Podravina oko 3000 stanovnika. Za godinu 1671. procjena stanovništva bila bi: ludbreška Podravina 7845, koprivnička Podravina 16370, đurđevačka Podravina 4400, dakle Podravina ukupno oko 28615. Za godinu 1680. procjene bi iznosile: ludbreška Podravina 8030, koprivnička Podravina 18745, a đurđevačka Podravina 7200, ukupno Podravina 33975. Na samom kraju XVII. stoljeća, 1700. godine u ludbreškoj je Podravini živjelo oko 7350, u koprivničkoj Podravini oko 18745, a u đurđevačkoj Podravini 7525 stanovnika, pa je u čitavoj Podravini tada živjelo oko 34305 stanovnika. Stopa porasta u ludbreškoj Podravini 1659.-1671. iznosila je 0,65 %, 1671.-1680. bila je 0,28 %, a 1680.-1700. iznosila je -0,44 %. U koprivničkoj Podravini stopa je porasta od 1659. do 1671. godine bila 1,01 %, 1671.-1680. iznosila je 1,52 %, a 1680.-1700. smanjena je na 0,18 %. Đurđevačka Podravina imala je stopu porasta od 1659. do 1671. godine 3,50 %, 1671.-1680. je bila 5,62 %, a 1680.-1700. smanjena je na 0,22 %. Ukupno je u Podravini stopa porasta 1659.-1671. iznosila 1,21 %, 1671.-1680. godine bila je 1,92 %, a 1680.-1700. smanjena je na samo 0,05 %.¹⁴⁴ Na osnovi tih podataka može se vidjeti da je najveći intenzitet naseljavanja podravskoga područja bio završen uglavnom do 1680. godine.

¹⁴¹ S. KRIVOŠIĆ, Stanovništvo Podravine, n. dj., 158-159; J. ADAMČEK - I. KAMPUŠ, *Popisi*, str. 445.-449; J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, str. 520.

¹⁴² S. KRIVOŠIĆ, Stanovništvo Podravine, n. dj., 158; J. ADAMČEK - I. KAMPUŠ, *Popisi*, str. 441.-445,

¹⁴³ S. KRIVOŠIĆ, Stanovništvo Podravine, str., 160.

¹⁴⁴ J. ADAMČEK - I. KAMPUŠ, *Popisi*, str., 441-449; S. KRIVOŠIĆ, str., 155.

Some aspects of the relations between people and their surroundings on the border of the Habsburg and Ottoman Empires in the early Modern Age: on the example of Koprivnica region in the 16th and 17th centuries

Hrvoje Petrić

Institute for Croatian history, Faculty of philosophy, University of Zagreb

Ivana Lučića 3

Zagreb

Republic of Croatia

The development of Koprivnica in the 17th century will create a socio-economic and cultural arena which will become the base for the later and, to a certain extent, the present spatial organization and its population. At the beginning of the 17th century, in the western parts of Podravina, the number of population was increasing at a high rate. Other side of the region, the more eastern parts, closer to the Ottoman Empire, will experience an increase in population only in the second half of the 17th century.

This work presents the relations between people and their surroundings on the border between the Habsburg and Ottoman Empires. The border area next to the river Drava on the Habsburg side is taken as an example. Since this area encloses the Drava valley, the terms Podravina and the multiple-bordered region of Podravina are used to denote the researched area. The center of the region that is researched in the article is the area around the free royal borough and Military Border fort Koprivnica. This case study shows the relations between man and his surroundings at the border area in the early Modern Age. Chronological focus is placed on the 16th and 17th centuries, the period in which this locality was a border area for the Habsburg and the Ottoman Empires. The effect the border status had on the relations between people and their surroundings is also evident.

Due to historical development and an array of other factors, good geographic position and transport connections as well as the rather auspicious natural geographic characteristics of this area were not valued in detail during the 17th century because the arable land was untended and woodlands were the predominant natural cover. It is difficult to determine the length of the period of inarable land; however, it is presumed that it lasted for several decades. Owing to its natural resources, the river Drava and the foothills of Bilogora, this region was, for a long time, primarily a farming area with the elements of traditional autarkic agriculture.

Key words: Koprivnica, the Ottoman Empire, the Habsburg Empire, Podravina, relations between people and their surroundings, Drava